

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

«ИҚТИСОДИЁТ ВА МЕНЕЖМЕНТ» ФАКУЛЬТЕТИ

«МЕНЕЖМЕНТ ВА СТАТИСТИКА» КАФЕДРАСИ

«ҲИМОЯГА ТАВСИЯ ЭТИЛДИ»

«Менежмент ва статистика»

кафедраси мудири

_____ проф. М.Қ.Пардаев

Баённома № ____, 2012 йил __ июнь

**5810700-«Туризм менежменти» таълим йўналиши
ТМН-108 гуруҳ талабаси Хикматуллаева Хосиятнинг “Туризм
ташкilotларида молиявий ресурсларни бошқариш йўллари
(Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмаси мисолида)**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар:

Асс. Насимов И.Ҳ.

Илмий маслаҳатчи:

Доц. Усманов И.А.

САМАРҚАНД – 2012

МУНДАРИЖА:

Кириш.....	3
I-Боб. Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларни бошқаришнинг назарий масалалари.....	5
1.1. Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларнинг манбалари.....	5
1.2. Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларнинг моҳияти ҳамда уларнинг шаклланиши.....	8
1.3. Туризм ташкилотларидаги молиявий режалаштириш молиявий ресурслардан фойдаланишнинг муҳим омили сифатида.....	13
II-Боб. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасининг молиявий ресурслари ва уларнинг бошқариш самарадорлиги таҳлили.....	16
2.1. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасининг молиявий ресурслари ҳолати таҳлили.....	16
2.2. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасининг молиявий кўрсаткичларига таъсир этувчи омиллар таҳлили.....	24
III-Боб. Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларни бошқариш йўлларини такомиллаштиришнинг муҳим жиҳатлари..	32
3.1. Туризм ташкилотларида молиявий ресурслар назоратини ташкил этишнинг аҳамияти	32
3.2. Туристик ташкилотларнинг молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиш йўллари.....	36
IV-Боб. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасида хавфсиз иш шароитини ташкил этиш масалалари.....	40
4.1. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасида туристлар хавфсизлигини таъминлаш масалалари.....	40
4.2. Самарқанд шаҳридаги «Алижон» туристик фирмасида хавфсизликни таъминлаш ҳамда хавфсиз ва соғлом иш шароити ташкил қилиш йўллари.....	49
Хулоса ва таклифлар.....	56
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	58

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати туризмнинг ривожланишига катта аҳамият бериб, меҳмонхоналарда туристларга ва бошқа меҳмонларга меҳмонхона хизматларини кўрсатиш турларини кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратмоқда. Бу борада республикада бутун дунёда амалга оширилаётган бошқарув усуллари ва хизмат кўрсатиш турларини тизимли ўрганиш ва бу борадаги янги валюта манбаларини излаб топиш мақсадга мувофиқдир.

Туризм жаҳоннинг кўпчилик давлатларида ягона тизим сифатида ривожланмоқда ва мамлакатлар бюджетига салмоқли даромад келтиради. Туризм нафақат энг йирик балки жаҳон иқтисодиётининг энг динамик ҳолатда ривожланаётган секторларидан биридир.

Ўзбекистон Республикасида мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб, ҳукуратимиз туризмга алоҳида эътибор қаратиб, туристик меҳмонхоналарни жаҳон андозалари даражасида таъмирлаш ва янги замонавий меҳмонхоналарни бунёд этиш каби муҳим вазифаларни белгилаб олди ҳамда бу соҳага катта сармоялар жалб этди. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда бир қатор жаҳон андозалари талабларига тулиқ жавоб берадиган меҳмонхоналар қурилиб, ишга туширилди.

Туристлар сонининг купайиши, улардан тушган даромаднинг ортиши ҳамда харажатларнинг камайиши туризм соҳаси бошқаруви самарадорлигининг ошиши эвазига бўлмоқда. Шунинг учун ҳам, ўзининг туристик ресурслари билан машҳур Самарканд шаҳрида, туризм соҳасини, жумладан, туристик ташкилотларда молиявий ресурсларни бошқаришни тўғри йўлга қўйиш долзарб муаммолардан бири бўлмоқда.

Битирув малакавий ишнинг асосий мақсади туристик ташкилотларнинг молиявий ресурсларини бошқариш ҳамда улардан самарали фойдаланиш йўлларини ўрганиш буйича илмий - услубий таклифлар ишлаб чиқишдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни ечиш керак бўлади:

1) Туристтик ташкилотларнинг ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари бўйича назарий маълумотлар йиғиш ва таҳлил қилиш;

2) Туристтик ташкилотларда молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш таҳлили;

3) Самарқанд шаҳидаги "Алижон" туристик фирмасининг фаолиятини ҳамда молиявий кўрсаткичларини ўрганиш;

4) Туристтик фирмаларда молиявий ресурсларни бошқариш ва улардан самарали фойдаланиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий иш: кириш, уч асосий боб дан ҳамда хулоса ва таклифлардан иборат.

Биринчи боб "Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларни бошқаришнинг назарий масалалари" деб номланиб, унда туристик фирмалардаги молиявий ресурсларнинг тавсифи, уларнинг манбалари тугрисида тушунча ва уларни такомиллаштириш адабиётлар руйхатида келтирилган маълумотлар ёрдамида таҳлил килинган.

Иккинчи боб "Самарқанд шаҳридаги "Алижон" туристик фирмасининг молиявий ресурслари ва уларнинг бошқариш самарадорлиги таҳлили" деб номланиб, ушбу боб Самарқанд шаҳридаги "Алижон" туристик фирмасининг техник, иктисодий ҳамда молиявий кўрсаткичларни ўрганишга бағишланган.

Учинчи боб "Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларни бошқариш йўлларида такомиллаштиришнинг муҳим жиҳатлари" деб номланиб, ушбу бобда туристик фирмалардаги молиявий кўрсаткичлари самарадорлигини ошириш йўллари бўйича илмий - услубий таклиф ва тавсияларга бағишланган.

Битирув малакавий ишнинг хулоса ва таклифлар бўлимида барча олинган маълумотлар умумлаштирилган ҳамда тизимлаштирилган.

Битирув малакавий иши таркибий тузилиши 61 бет босма шаклида, 8 та жадвал, 6 та расм ва адабиётлар руйхатидан иборат.

I-Боб. Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларни бошқаришнинг назарий масалалари

1.1. Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларнинг манбалари

Туристтик ташкилотлар ўз фаолиятларини амалга оширишлари учун турли эҳтиёжларнинг қопланишини таъминловчи пул маблағларига эгадирлар. Пул маблағлари уларнинг ихтиёрига турли манбалардан тушади ва улар айланиш жараёнида молиявий ресурсларга айланади.

Туристтик ташкилотнинг молиявий ресурслари - бу туристик ташкилотнинг пул даромадлари, тушумлари ва жамғармалари мажмуасидан иборат бўлиб, улардан ташкилотнинг фаолиятини таъминлаш, ташкилотни ривожлантириш ёки унинг ўрнини туристик хизматлар бозорида сақлаш, шунингдек айрим ижтимоий масалаларни ҳал қилиш учун фойдаланилади.

Молиявий ресурсларнинг дастлабки шаклланиши туристик ташкилотни таъсис этиш пайтида, устав капитали (фонди) тузилганида руй беради. Устав капитали шаклланишининг манбалари хўжалик юритишнинг қандай ташкилий -ҳуқуқий шаклига эга эканлигига боғлиқ бўлади, яъни у ташкилот акционерлик жамияти, кооператив, давлат корхонаси, бирлашма ва бошқа ҳуқуқий шаклдаги корхона бўлиши мумкин.

Шунга кўра туристик ташкилотлар устав капиталининг қуйидаги манбаларини ажратиш мумкин: акционерлик капитали, кооперативлар аъзоларининг пай бадаллари, тармоқ молиявий ресурслари, узоқ муддатли кредит, бюджет воситалари (маблағлари).

Устав фонди катталиги шундай пул маблағлари ҳисобланадики, улар - асосий ва айланма маблағлар миқдорини кўрсатиб, туристик ташкилотнинг бошқа устав фаолиятини амалга ошириш жараёнида инвестициялашган бўлади. Бу ҳолда устав фонди минимал миқдори, унинг ташкил этилиши ва фойдаланишининг хусусиятлари, мол-мулкнинг ҳуқуқий шакли, хўжалик ҳамкорлиги, банк, суғурта жамиятлари шаклида таъсис этиладиган айрим

кўринишдаги туристик ташкилотларнинг тадбиркорлик фаолиятини чеклаш, Фукаролик кодекс ва бошқа қонунчилик ҳужжатлари бўйича тартибга солинади. Хўжалик юритувчи устав фондига ҳиссаси пул, қимматли қоғоз, мол-мулк, мулк ҳуқуқи, шу жумладан интеллектуал мулк кўринишида бўлиши мумкин.

Туристтик ташкилот молиявий ресурсларини ташкил этишнинг асосий манбаси бу ташкилот устав фаолиятига дахлдор товарларни (ишлар, хизматларни) сотишдан тушадиган даромаддир. Хизмат кўрсатишдан тушган даромаднинг ўсиши туристик ташкилотлар молиявий ресурслари ўсишининг асосий шартларидан биридир.

Пул маблағларининг тўпланиш манбаларига кўра туристик ташкилотлар молиявий ресурсларининг қуйидаги шакллари ва кўринишлари шаклланади: пул даромадлари, пул жамғармалари ҳамда пул тушумлари.

Туристтик ташкилотларнинг пул даромадлари асосан кўрсатилган хизматлар ҳамда бажарилган ишлардан тушган тушумлар кўринишида бўлади. Бундан ташқари туристик ташкилот товарларни сотишдан ҳам пул даромадалари олиши мумкин

Фойда ташкилотнинг молиявий - хўжалик фаолиятининг жуда муҳим кўрсаткичи ҳисобланади Унинг абсолют қийматидан, динамикасидан, харажатлар ёки хизмат кўрсатишдан тушган тушум орасидаги муносабатларнинг таҳлили ташкилотнинг молиявий аҳволини баҳолаш учун, шу жумладан инвестициялар, банк кредита тўғрисида қарор қабул қилишда фойдаланилади. Фойданинг муҳим кўрсаткичи рентабелликдир.

Ташкилот рентабеллиги ташкилот фойдасидан фарқли ўлароқ унинг тадбиркорлик фаолияти самарадорлигини аниқлайдиган кўрсаткич ҳисобланади. Рентабеллик - корхонанинг даромадлилик даражасини акслантирувчи нисбий кўрсаткичдир. Бозор иктисодиётида рентабелликнинг бир қатор кўрсаткичлари тизими мавжуддир.

Туристтик фирманинг молиявий ресурслари 1 - расмда келтирилганидек асосан уч хил манбалардан шаклланади, яъни:

1-расм. Туристтик фирманинг молиявий ресурслари манбалари таркиби.

- Туристтик ташкилотнинг хусусий ва унга тенглаштирилган молиявий манбалари;

- Қарз маблағлари манбалари;

- Қайта тақсимлаш тартибида келиб тушган маблағлар манбалари.

Туристтик ташкилотнинг хусусий ва унга тенглаштирилган молиявий манбаларига Туристтик фирманинг фойдаси, Амортизация ажратмалари, Низом фонди ташкил этилаётган пайтдаги таъсисчиларнинг тушумлари, Низом фондига кўшимча пай ва бадаллар, Турғун пасивлар (турғун кредиторлик қарзи) ҳамда бошқа манбаларни киритишимиз мумкин.

Қарз маблағлари манбаларига Банк ҳамда бошқа кредит ташкилотлари кредитлари, Бошқа тадбиркорлар ҳамда жисмоний шахслар томонидан тақдим этилган қарзлар, факторинг, лизинг, ҳамда бошқа манбаларни киритишимиз мумкин.

Қайта тақсимлаш тартибида келиб тушган маблағлар манбаларига Бўлган ўтган хавф – хатарлар бўйича суғурта тўловлар, Бирлашма, ассоциация ва шу кабилардан келиб тушган пул маблағлари, Турли хил даражадаги бюджетлардан маблағлар ҳамда бюджетдан ташқари фондлар маблағларини киритишимиз мумкин.

1.2. Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларнинг моҳияти ҳамда уларнинг шаклланиши

Ташкилот молавий ресурслари унинг ихтиёрида бўлган пул маблағларини ўзида акс эттиради. «Молиявий ресурслар» тушунчасини турли хил тавсифлари мавжуд. Айрим муаллифлар уни корхона пул маблағлари дейишади, аммо кўп холларда молиявий ресурслар деганда, пул маблағлари, қимматли қоғозлар ва бошқа моддий бойликлар мажмуи тушунилади. Улар корхонанинг жорий фаолиятини молиялаштириш, уни кейинги ривож учун, корхонада ижтимоий муаммолар ҳал қилиш ва бошқа бозор субъектлари олдидаги мажбуриятларни бажариш учун мўлжалланган.

Молиявий ресурсларни шаклланиши бир қатор манбалар ҳисобига амалга оширилади.

- Ўз маблағлари ва уларга тенглаштирилган маблағлар ҳисобига шакллантирилган молиявий ресурслар (асосий фаолиятдан даромад, амартизацион ажратмалар, пай ва бошқа бадаллар киради);

- Қарзга олинган маблағлар ҳисобига шакллантирилган молиявий ресурслар (облигациялар чиқариш ва уларни сотишдан келган маблағлар, банк кредитлари, факторинг, молиявий лизинг ва бошқалар);

- Қайта тақсимлаш тартибида келиб тушадиган молиявий ресурслар (суғурта тўловлари, концерн ассоциациялардан маблағлар, бюджет маблағлари ва бошкалар)

Ўз молиявий ресурслар, ташки ва ички манбалар ҳисобида шаклланади. Ички манбалар таркибида асосий ўринни даромад эгаллайди, у корхона ўз капиталини тўлдирувчи асосий манба ҳисобланади.

Корхона ўз капитали ташкилот маблағларини умумий қийматини тавсивлайди.

Ўз капитали таркибида унинг қуйидаги асосий элементлари кўрсатилади: Устав капитали, қўшимча капитал, резерв капитали, тақсимланмаган даромад ва бошка резервлар.

Корхона Устав капитали – бу тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи ва унинг фаолияти учун зарур бўлган, таъсисчиларнинг маблағларининг илк суммасидир. Унинг ҳажми фирма мулкининг минимал ҳажми билан белгиланади. Амалдаги қонунга асосан устав капиталининг минимал ҳажми қуйидагича белгиланган:

Чет эл инвестицияли корхоналар, очиқ турдаги акционерлик жамиятлари, давлат ва муниципол корхоналар учун-минимал ойлик, иш ҳаққининг 1000 баробари.

Бошка ташкилий - ҳуқуқий шаклдаги корхоналарда, шу жумладан ёпиқ турдаги акционерлик жамиятлари учун- бир ойлик минимал маошнинг 100 баробари.

Қўшимча капитал – бу ўз моҳияти бўйича устав капиталга қўшимчадир, у ўз ичига асосий воситаларни қайта баҳолаш суммасини тарқатилган аксияларни номинал қийматидан олинган суммани эмиссион даромадни, шунингдек белгиланган тартибда ўтказилган, яроқлилик муддати 12 ойдан юқори бўлган ташкилотни моддий объектларини қайта баҳолаш суммаларини олади. Шу қаторда юзага келадиган курс ўзгаришлари ва бошқа шунга ўхшаш элементларни ўз ичига олади.

Қўшимча капитални ишлатиш қўйдаги ҳолларда қул келади:

- а) активларни қайта баҳолаш натижалари бўйича активларни қийматини пасайиш суммаларини қоплаш;
- б) қўшимча капиталдан корхонанинг тақсимланган фойдасига уларни қайта нархлаш суммаларига ўтказилган, асосий маблағларни объектларининг чиқиб кетиш;
- в) маблағларни устав капитални кўпайтиришига қаратиш;
- с) ташкилот таъсисчилари ўртасида сўммаларни тарқатиш.

Заҳира капитали (заҳира фонди) - капитални бу қисми, зарарларни қоплаш, жамиятни облигацияларини ёпиш, бошқа маблағлар йўқлигида ўз акцияларини сотиб олиш учун мўлжалланган. Резерв фонди бошқа мақсадларда ишлатилиши мумкин эмас.

Унинг йўқлиги ёки хажмининг кичиклиги, ушбу корхонага капитал қўйилмалар, хатарга қўшимча омил сифатида кўрилади. Заҳира капиталини хажмига қараб, корхона молиявий мустаҳкамлиги тўғрисида фикр туғилади. Корхонанинг ташкилий ҳуқуқий шаклидан келиб чиққан ҳолда заҳира фондларини яратиш қонунларда назарда тутилган. Қайта тақсимланмаган фойда - бу солиқлар тўлангандан ва дивидентлар тўлагандан кейин, ривожланиши учун, қайта инвестициялаш мақсадларида қолган корхонанинг фойдасидир. Бу фойда тўпланиши учун йўналтирилган бўлса кейинчалик корхонани ривожлантириш учун ишлатилади, истеъмолга қаратилган бўлса ижтимоий масалаларни ҳал қилишда ишлатилади. Ўз молиявий ресурсларни шакллантиришда ташқи маблағлар ичида асосий рол акцияларни қўшимча эмиссияси берилган, чунки у орқали корхонанинг акционерлик жамиятининг капиталини ошириш юз беради. Ташқи ўз молиявий ресурслар таркибида корхонанинг айрим фондларини ажратиш лозим, улар олдин мустаҳкам пассивларга тегишли эди (жаҳон тажрибасида шунга ўхшаш фондлар қўйилмалар счётлари деб аталади). мустаҳкам пассивлар бу корхонага тегишли булмаган, аммо унинг айланмасида доимо мавжуд булган, жалб килинган маблағлардир. Бу маблағлар минимал қолдик

суммасида ташкилотни айланма маблағларини шакллантириш манбалари сифатида ишлатилади. Шундай қилиб, жалб қилинган маблағлар- бу корхонага тегишли бўлмаган, лекин қарзга олинган маблағлардан фарқи, ҳеч қандай кредит шартномалари билан расмийлаштирилмайдиган ва одатда бефоида ишлатиладиган маблағлардир. Моҳияти бўйича бу мустақкам кредит қарздорлигидир; иш хақи ва нобюджет фондларига ажратмалар бўйича минимал қарздорлик; келгуси харажатлар ва туловларни қоплаш учун резервлал бўйича минимал қарздорлик; бюджет олдида солиқлар бўйича минимал қарздорлик ва бошқалар. Бу фондлар юқорида айтиб утилган туловлар учун мулжалланган пул маблағлари тушуми ва уни туланиш муддати уртасида бир неча кун мавжуд, улар давомида қурсатилган маблағлар ташкилот айланмасида мавжуд бўлиб, узининг йуналиши бўйича ишлатилмаслиги билан қелиб қиккан.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхона ишлаб қикариш ҳужалик фаолиятини қарзга олинган маблағларисиз тассаввур қилиб бўлмайди. Қарзга олинган маблағлар - бу кредитлар заёмлар банк ва бошқа ташкилотлардан олинган вақтинчалик молиявий ёрдамдир. Агарда жалб қилинган, қарзга олинган маблағлардан тугри, самарали фойдаланилса, амалга оширилаётган ҳужалик оператсияларини қупайиши даромадлар усиши, уз капиталининг рентабеллигини ошишига имқон беради, чунки нормал шароитларда қарзга олинган маблағлар, уз молиявий ресурсларга нисбатан арзон манба ҳисобланади. Бундан ташқари, қарзга олинган маблағларни жалб қилиш мулк эгалари, молиявий менеджерларга назоратдаги молиявий ресурслар ҳажмини анчагина ошириш имқонини беради, яъни қорхонанинг инвестицион имқониятларини қенгайтиради. Аммо қарз бўйича харажатлар ҳажми, қарзга олинган маблағларни ишлатишдан қеладиған қушимча даромадлардан ошса, қорхонада молиявий ҳолат ёмонлашади. Қарзга олинган маблағлар мавзусида тухтар эканмиз, қарз капиталини айтиб утишимиз жоиз. Қарз капитали - бу қорхонага берилған ва фойда қелтирадиған қарзга берилған маблағлар (пул маблағлари, моддий бойликлар) мажмуидир. Бошқача қилиб айтганда

корхонада ишлатиладиган қарз маблағлар унинг молиявий мажбуриятлар ҳажмини тавсифлайди. Кредит - кредит шартномаси бўйича банк ёки бошқа кредит ташкилоти (кредитор) қарз олувчига пул маблағларини (кредит)ни шартномада кўрсатилган шартлар ва ҳажмда бериш мажбуриятини олади, қарз олувчи эса олинган пул суммасини қайтариш ва фоизларни тўлаб бериш мажбуриятини олади. Қарз муддатига қараб кредитлар қисққа муддатли (1йилгача) ўрта муддатли (1 йилдан 3 йилгача) ва узоқ муддатли (3 йилдан ортиқ)га бўлинади. Кредит беришдан олдин банк корхонанинг тўлов қобилиятини таҳлил қилади. Корхона тўлов қобилияти деганда унинг кредит олиш ва ўз вақтида қайтариш учун имкониятлари мавжудлиги тушунилади. Корхонанинг кредит қайтариш қобилияти, унинг олдин олинган кредитлари бўйича ҳисоб китоблари, жорий молиявий ҳолати билан ўлчанади. Ҳар қайси банк корхонанинг кредит қайтариш қобилиятини баҳолашни ўзининг тизимига эга. Бу банк тижорат сири ҳисобланади. Одатда баҳолаш тизимида кредит қайтариш қобилиятининг 3 та категорияси ишлатилади: ишончли (тўлов қобилиятига эга) мустаҳкам бўлмаган (чекланган тўлов қобилиятига эга) ишончсиз (тўлов қобилиятига эга бўлмаган). Ишончли деб топилган қарз олувчи умумий шартлар билан кредит билан таъминланади. Бу ҳолда кредитлашнинг имтиёзли тартиби қўлланилиши мумкин. Агарда қарз олувчи мустаҳкам бўлмаган мижоз деб топилса, кредит шартномасини тўзишда унинг фаолияти ва кредит қайтарилиши устидан қўшимча назорат меъёрлари кўзда тутилади. (масалан гаров, кафолатлар ва бошқалар керак бўлади). Агарда корхона ишончсиз мижоз деб топилса кредит шартномасида кўзда тутилган махсус шартлар асосида пул маблағларини банк бериши мумкин. Корхонани тулов қобилияти таъминланмаганлигини асосий сабаблари бўлиб дебиторлик қарздорлик, мажбуриятлар бузилиши, хўжалик фаолиятини паст самарадорлиги ва бошқалар ҳисобланади. Банклар асосан қисқа муддатли кредитлар беришади. Бу кредитлар жорий операцияларни молиялаштириш, корхоналарни ликвидлигини ушлаб туриш учун ишлатилади. Узоқ муддатли кредитлар асосан, капитал қурилиш, реконструкция ва бошқа капитал

қўйилмалар бўйича харажатларни молиялаштиришда ишлатилади. Шунинг учун узоқ муддатли кредит олиш одатда қарз олувчини келажакда олинган кредитларни ўз вақтида қайтариш имкониятини исботловчи иқтисодий ҳисоб китобларни банкка тақдим қилиш билан белгиланади. Ундан ташқари, кредит шартномаси, кредитни мақсадли ишлатишни назарда тутиши мумкин. Товар кредити – бу шартнома, бир томон иккинчи томонга айрим товарларни беришни назарда тутди (товар кредити шартномаси). Тижорат кредити – бу аванс, олдиндан тўлов, иш ёки хизматлар кўринишида кредитни бериш тушунилади.

1.3. Туризм ташкилотларидаги молиявий режалаштириш молиявий ресурслардан фойдаланишнинг муҳим омили сифатида

Туристтик ташкилот молиявий ресурсларидан самарали фойдаланиш имконияти фақатгина хўжалик субъектининг барча молиявий ресурсларини, уларнинг манбаларини ва муносабатларини режалаштирган ҳолда мумкин бўлади.

Молиявий режалаштириш ташкилотнинг ички режалаштириш ҳамда бошқарувнинг молиявий механизми таркибий қисмидир.

Молиявий режалаштириш ташкилот келажакда молиявий фаолияти самарадорлигини ошириш, унинг ривожини учун зарур молиявий ресурслар билан таъминлаш бўйича меъёрий кўрсаткичлар ва молиявий режалар тизимини ишлаб чиқиш жараёнини ўзида акс эттиради, у ўз таркибида турли хил манбалардан олинган ресурсларни керакли ҳажмда шакллантириш ва ушбу ресурсларни ташкилотнинг керакли жойида ва вақтида жойлашувини таъминлайди.

Туристтик ташкилотларда молиявий режалаштиришнинг қўлланилиши бир қатор омилларга боғлиқ. Жамият ҳаётидаги барча соҳаларда глобал ўзгаришлар, туристик хизматлар бозоридаги ноаниқликнинг юқори даражаси, жиддий, молиявий тўловларни амалга ошириш учун молиявий

имкониятларга эга бўлган корхоналарнинг камлиги билан боғлиқ. Бундай шароитда самарали молиявий режалаштириш фақатгина кўп маблағга эга бўлган йирик компанияларга хос бўлади.

Молиявий режалаштиришнинг асосий мақсади, режалаштириш даврида харажат қилинадиган капитал ва резервларни, молиявий ресурслар ҳажмини, молиявий кўрсаткичларни режалаштириш асосида аниқлашдир. Шу билан биргаликда туристик ташкилотнинг ҳаёт циклига боғлиқ ҳолда, молиявий режалаштириш мақсади бўлиб, туристик ташкилот хизматлари ҳажмини, даромадини ҳамда ташкилот эгалари мулкини максималлаштириш ҳисобланади.

Туристтик ташкилот молиявий режалаштиришининг асосий масалалари қуйидагилар ҳисобланади:

- молиявий, инвестицион ва тезкор фаолиятни керакли молиявий ресурслар таъминлаш;
- самарали капитал қўйилмаларни аниқлаш ва ундан рационал фойдаланиш даражасини аниқлаш;
- пул маблағларидан тўғри фойдаланиш ҳисобига даромадни, хўжаликнинг ички заҳираларининг ошишини аниқлаш;
- бюджет, банклар ва контрагентлар билан рационал молиявий муносабатларни ўрнатиш;
- акционерлар ва бошқа инвесторлар манфаатларини кўзда тутиш;
- туристик ташкилот молиявий ҳолати, тўлов қобилияти устидан назорат.

Молиявий режалаштириш тавсифи ва тартибини унинг қуйидаги тамойиллари белгилайди:

- бошқарувнинг умумий тизимига интеграциялашув ҳамда ташкилотнинг ривожланиш умумий стратегиясига бўйсўниш тамойили;
- молиявий муддатлар нисбати тамойили – маблағларнинг олинishi ва қўлланилиши белгиланган муддатларда юз бериши лозим;

- тўлов қобилияти тамойили – пул маблағларини режалаштириш ҳар қандай вақтда корхонанинг тўлов қобилиятини таъминлаши лозим. Бу ҳолатда корхонада қисқа муддатли мажбуриятларни қайтариш учун ликвид маблағлар ҳажми етарли бўлиши керак;

- капитал қўйилмалар рентабеллиги тамойили – капитал қўйилмалар учун энг арзон молиялаштириш усулларини танлаш лозим (молиявий лизинг, банк инвестицион кредити ва ҳ.к.лар);

- хатарлар баланси тамойили – узоқ муддатли хатарли инвестицияларни ўз маблағлар ҳисобига молиялаштириш мақсадга мувофиқдир;

- бозор талаби ҳисоби тамойили – ташкилот учун бозор конъюнктурасини, унинг ҳажмини, рақобатчиларнинг фаолиятини ҳисобга олиш муҳимдир;

- юқори рентабеллик тамойили – кам хатарли ва максимал фойдани таъминловчи маблағли қўйилмаларни танлаш мақсадга мувофиқдир.

Молиявий режалаштириш маркетинг, ишлаб чиқариш ва корхонанинг бошқа режалари билан боғлиқ ва уларга суянади, ташкилотнинг умумий стратегиясига бўйсўнади. Шунини таъкидлаб ўтиш жоизки, ҳар қандай молиявий башоратлар ишлаб чиқариш ва маркетинг қарорлари ишлаб чиқилмасдан амалий аҳамиятга эга бўлмайди. Ундан ташқари, агарда мақсадли молиявий кўрсаткичларга эришиш шартлари узоқ муддатли келажакда ташкилот учун қулай бўлмаса, молиявий режалар ҳаққоний режалар бўла олмайди.

II-Боб. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасининг молиявий ресурслари ва уларнинг бошқариш самарадорлиги таҳлили

2.1. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасининг молиявий ресурслари ҳолати таҳлили

Замонавий жаҳон иқтисодиётида туризм жадал суръатлар билан ривожланаётган соҳалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонинг жаҳон маданиятидаги тутган ўрнини ҳисобга олган ҳолда ушбу соҳани ривожлантириш нафақат миллий балки, халқаро аҳамиятга эгаллигини аниқлаш қийин эмас. Мамалакатимиз ўзининг мустақил ижтимоий – иқтисодий тараққиётини амалга ошириш борасидаги иқтисодиётни таркибий ўзгариш ва табақалаш стратегиялари замирида туризм соҳасини замонавий стандартлар асосида шакллантириш, маҳаллий туристик ресурсларини йўналтириш, туристик комплексларни ташкилий ва моддий жиҳатдан таъминлаш, инфраструктура ва жумладан тадбиркорликнинг барча соҳаларида, чунончи хизмат кўрсатиш соҳасида ҳам эркин фаолият юритиш билан ифодаланади.

Зеро, айнан хизмат кўрсатиш соҳасида тадбиркорлик субъектларининг иштироки изчил ошиб бораётгани учун миллий ва жаҳон иқтисодиётининг муҳим соҳаларидан бирига айланаётганидан далолатдир.

Хизмат кўрсатиш соҳасининг устувор қонунчилик асослари уни ҳуқуқий тартибга солишнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилмоқда.

Хусусан мамалакатимизда амалга оширилаётган 2009-2012 йилларга Жаҳон иқтисодий инкирозига қарши чоралар дастурига белгиланган устувор вазифалардан бири, хизмат кўрсатиш ва кичик бизнес соҳасини аҳоли бандлигини таъминлаш ва ҳаёт даражасини ривожлантиришлари керак. Президент И.А.Каримов томонидан Хусусий корхоналар кўшма корхоналарни ривожлантиришга жуда кучли эътибор қаратилган. У эса ўз навбатида бундай корхоналарнинг кўп бўлишлигини уларни қўллаб-

қувватлашни тақозо этади. Чунки хатто ривожланган мамалакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики иқтисодий ривожланиш тадбиркорлик корхоналар хусусий мулк эгалари иқтисодиётини ривожлантиришга ва муваффақиятга эришишга асосий туртки ҳисобланади. Мамлакатимизни модернизациялаш ва иқтисодиётни эркинлаштиришга қаратилган ривожлантириш дастурида хизмат кўрсатиш соҳасини хусусан туризмни ривожлантириш билан боғлиқ бир қатор режалар амалга оширилиб келмоқда. Шундай хизмат кўрсатиш корхоналаридан бири Самарқанд шаҳрида фаолият кўрсатаётган Алижон туристик корхонасидир.

2005 – йилдан бошлаб бу туристик фирма фаолият олиб бормоқда. Асосий мақсади Ўзбекистон Республикаси аҳолисини иш жойи билан таъминлаш, уларни турли хил маҳсулотлар ва хизматларга бўлган эҳтиёжларни тўлароқ қондириш. Шунингдек, тадбиркорликдан даромад, фойда олишдан иборатдир. Жамиятнинг асосий мақсадини амалга ошириш учун қуйидаги фаолият турларини амалга оширади. Республика, вилоятимиз миқёсида ички туризм ва халқаро туризм билан шуғуланади. Бундан ташқари маҳаллий ва халқаро ҳаво йўллари компаниялари билан шартнома асосида маҳаллий ва халқаро йўналишлар бўйича чипталар сотиш бўйича ҳам шуғуланади. Алижон туристик фирмаси персонали директор, бухгалтер, тур операторлар, транспорт бўлими ходимларидан иборат.

Туристтик корхоналарнинг асосий маҳсулоти тур маршрутларнинг дастури ҳисобланувчи мамлакатга келишга тарқ этишгача булган барча хизматларни уз ичига олувчи тур маҳсулот ҳисобланади. Тур хизматларига қуйидагилар киради:

- 1) меҳмонхона хизматлари;
- 2) транспорт хизматлари;
- 3) экскурсия хизматлари;
- 4) таржимонлик хизматлари ва бошқа хизматлар киради.

Мижозлар талаби асосида туристик маҳсулотини яратиш, овқатлантириш, жойлаштириш, транспорт хизматини кўрсатувчи корхоналар

билан ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш корхона ҳамда ташкилотлар билан икки томонлама ҳамкорлик бўйича ишларни доимий тарзда олиб бориш йўлга қўйилган.

Алижон фирмаси асосан Германия, Эрон, Франция, Испания, МДХ мамлакатлари, Япониядан ташриф буюрган хориж фуқаролар билан иш олиб боради. Хорижий туристларга асосан маданий танишув турлари таклиф килмоқда. Улар тарихий архитектура, диний обидалар ва зиёратгоҳлар билан таништирилади. Маҳаллий аҳолининг турмуш тарзи ва маданияти кўрсатилади. Бундан турлар давомида асосан Самарқанд, Бухоро ва Хивадаги объектларга ташриф буюради. Бугунги кунда туризм иқтисодийнинг ажралмас тармоғига айланган бўлиб, республикамизнинг жаҳон мамлақларини интеграциясида фаол иштирок этишига имкон туғдирмоқда.

Ўзбекистонга келувчи хорижий фуқароларнинг аксариятини 74% хусусий мақсадларда саёҳат килувчилар ташкил этади. Бизнес мақсадида келувчилар 14% бўлса, туристик мақсадда келувчилар 6%ни ташкил этади. Қолган 6% бошқа мақсадда келувчиларга тўғри келади. Туризм соҳасининг тараққиёти иқтисодийнинг муҳим тармоқлари ҳисобланган. Транспорт ва алоқа хизматларининг ўсишига истеъмол товарларини ишлаб – чиқарувчининг кенгайишига, қурилиш ва қишлоқ хўжалигининг юксалишига шунингдек, ташқи савдо айланмасига ижобий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий Осиё республикалари орасида нисбатан катта туристик имкониятларга эга бўлиб ва бу соҳада рақобатга бардош бера оладиган ҳамда туризмни янада ривожлантириш учун потенциал имкониятларга эга мамлакатлардан бири бўлиб ҳисобланади. Бизга маълумки туристик бозор деганда туристик маҳсулотини сотувчилари ва харидорлари ўртасида иқтисодий муносабатлар юзага келадиган туристик маҳсулот сотишини юз берадиган соҳа тушунилади.

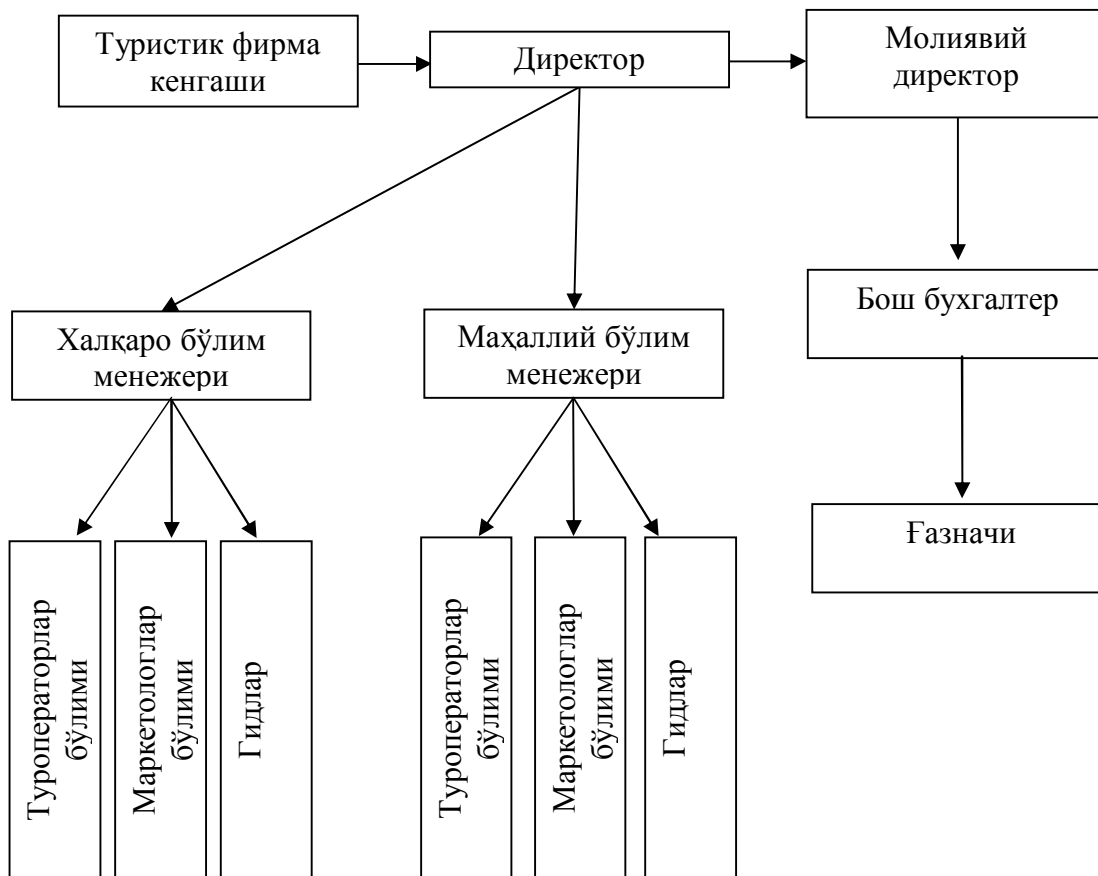
Иқтисодий муносабатларга асосланадиган бўладиган бўлсак туристик бозор деганда туристик маҳсулот ишлаб – чиқарувчилари, сотувчилари ва харидорлари муносабатларини ўзаро мослаштирувчи инструменти

тушунилади. Маркетингнинг туристик фирма истеъмолчиларнинг эҳтиёжлари, қизиқишлари ва хизматлар ишлаб - чиқариш ва бу маҳсулотларни бозор шароитларини ҳисобга олиб сотишни бошқариш тизимидир.

Туристик фирма даражасидаги маркетинг ривожлантириш стратегиясини ишлаб - чиқиш учун асос бўлиб ҳисобланади. Бозорда урнини тутиш ва фаолият кўрсатиш идеалогияси бозорни татқиқ қилиш инструменти янги маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқиш усули бозорда товарларни ҳаракати ва сотишни ташкил этиш усули нарх сиёсатини белгилаш бўлиб туристик фирма бозорни ўрганиш айрим хизматлар турига бўлган талабни, нархни ёрдамчи хизматларни аниқлаш хизматларга бўлган талаб ва таклифни ўрганиш маҳсулотини сотиш бўйича тадбирлар ишлаб чиқиш лозим.

Туристик фирманинг маркетинг тадқиқотларини ўтказиш қуйидаги босқичларда амалга ошириши тадқиқотини тўғри ўтказишини таъминлайди. Муаммоларни аниқлаш вазиятини ҳолатини таҳлил қилишини ўтказиш тадқиқотларини ўтказиш схемасини ишлаб чиқиш малумотларини туплаш малумотларини саралаш ахборотларини жадвал ва таҳлил ҳолатга курсатиш малумотларни шарҳлаш керакли қарор қабул қилиш ва ҳисобот тузи шва назоратини амалга оширишни уз ичига олади. Алижон фирмаси бугунги кунда чет эллик саёҳларга етти хил йуналишдаги турларни тақдим қилмоқда. Булар бир-биридан ташкиллаштираётган саёҳат кунларининг микдори, саёҳатда фойдаланиладиган транспорти ва автотранспорт турлари саёҳат йуналишлари курсатилган объектларининг турли туманлиги билан фарқланади. Туристик фирма ўз саёҳларини «Афрасиёб Плас» отели, «Азия Самарқанд» меҳмонхоналарига жойлаштирилади.

“Алижон” туристик фирмаси томонидан кўрсатилаётган хизматларнинг самарали бўлишини таъминлаш мақсадида муайян бошқарув органи тузилган ва бошқариш поғоналари тизими, қуйи органлар юқори бошқарув тузилмасига бевосита бўйсинади. “Алижон” туристик фирмасининг бошқарув тузилмаси қуйидаги 2 – расм кўринишидан иборат.

2-расм. “Алижон” туристик фирмасининг ташкилий тузилмаси.

Ҳар қандай туристик фирманинг асосий кўрсаткичларидан бўлган сайёҳларни қабул қилиш динамикаси “Алижон” туристик фирмасида ҳам таҳлил қилинган даврда ўсган. Буни биз қуйидаги жалвалда кўришимиз мумкин.

1-жадвал

“Алижон” туристик фирмаси бўйича сайёҳларни қабул қилиш динамикаси

№	Кўрсаткичлар	2009 й.	2010 й.	2011 й.
1.	Туристлар сони	883	1246	1282
2.	Шу жумладан, чет эллик туристлар	92	156	129
3.	МДХ давлатларидан келган туристлар	15	50	58
4.	Маҳаллий туристлар	776	1040	1095

Жадвал малумотларидан кўриниб турибдики 2009-2011 йилларда жами ташриф буюрган туристлар сони 145,2 фоизга ёки 1,5 мартага ёки 399 кишига ошган. Жами келган саёхлардан 129 кишини узок хориж давлатлардан туристлари ташкил этади чет эллик саёхларни жалб қилади. Бундан ташқари Алижон туристик фирмаси МДХ мамлакатларидан ҳам саёхларни қабул қилади.

2-жадвал

Хорижий меҳмонхоналарга хизмат кўрсатиш динамикаси

Кўрсаткичлар	2009 й	2010 й	2011 й	2011 йил 2009 йилга нисбатан, %
Кўрсатилган хизматлар хажми	54507,3	185854,1	285590	5,2 марта
Фойда	8069,1	14868,3	64414,4	7,9 марта

Жадвал малумотларидан кўриниб турибдики 2009-2011 йилларда Алижон фирмасининг иқтисодий кўрсаткичлари мунтазам ошиб борган. Туристтик фирма орқали келадиган мижозларга кўрсатилган хизматлар хажми 5,2 мартага фойда кўрсаткичи эса 7,9 мартага ошди. Самарқандга Алижон фирмаси орқали келадиган хорижий фуқароларни Испания, Россия, Эрон, Франция давлатлари етказиб беради. Бизга маълумки маркетинг микс маркетингда энг кўп қўлланиладиган атамадир ва шу билан бирга маркетинг тадбирларини қўллашдаги энг муҳим воситалардан биридир.

Агар Алижон фирмасини маркетинг микс назарияси бўйича таҳлил қиладиган бўлсак компания бу борада аниқ дастурга эга. Одатда маркетинг микс қўйидаги тўрт фаолиятни ўз ичига олади. Маҳсулот туристик корхонанинг асосий маҳсулоти тур маршрутининг дастури ҳисобланувчи мамлакатда келишдан то кетишгача бўлган барча хизматларни ўз ичига олувчи тур маҳсулот ҳисобланади. Тур хизматларига қўйидагилар кирази: транспорт хизматлари, аэропорт, меҳмонхона, темирйўл вокзали ва

бошқалар, жойлаштириш вазифалари 3-4 юлдузли меҳмонхоналар ёки маҳаллий аҳоли хонадонлари, овқатлантириш хизмати туристнинг хоҳишига кўра ярим ёки тўлиқ пансион, гид хизмати, маршрутнинг бошидан ёки охиригача ёки фақат экскурсия давомида экскурсиялар ва кириш чипталари нарх тур маҳсулотга нарх белгилаш туристни эҳтиёжларидан келиб чиқиб белгиланади. Хизматларни қайси категориясини танлайди, қандай овқатланиш хизматидан фойдаланади, гид хизмати ёки овқат, шаҳар бўйлаб саёҳат бўлиши мумкин танланган хизматлардан келиб чиқиб ҳар бир кишига бу нархи белгиланади бугунги кунда 10 ва ундан ортиқ саёҳлар бўлганда бир кунлик харажатлар 70 доллардан 120 долларгача ташкил этади. Қишда маршрутларда кунлик харажатлар ошади ва аксинча узоқ масофадаги маршрутларда эса харажатлар қисқаради.

Сифатли маҳсулот тайёрлаш лозимки уни сотиш қулай бўлсин. Дарҳақиқат маҳсулот ишлаб-чиқариш билан у албатта фойда келтиради деган маънони ҳали асло билдирмайди. Илгари хужалик раҳбарларининг вазифасини асосан жами ресурсларни ишлаб чиқариш талаблари билан мувофиқлаштиришдан иборат эди, яъни корхона ўзи хоҳлаган маҳсулотни ишлаб чиқарар ва ҳамма эътиборини уни сотишга қаратади. Маркетингни мақсади эса бозорнинг мавжуд ва келгусида истеъмол қилаётган имкониятларини ҳамда сифат жиҳатидан тўғри баҳолашдан, сўнгра унга таяниб бутун кучини ўз маҳсулотига ва эҳтиёжини кучайтиришга харидорга маҳсулотни шунингдек, кўрсатиладиган тегишли хизмат турини танлаш имконини яратган ҳолда маҳсулотни сотишга қаратишдан иборат.

3-жадвалда “Алижон” фирмасининг 2009-2011йилларда саёҳатлар ташрифи тўғрисидаги маълумоти берилган бўлиб, охириги 3 йил ичида саёҳларнинг асосий оқими Европа давлатларидан келган. Ўзбекистон жаҳон туристик бозорида алоҳида бозор сегментларини шакллантиради. 2009-2011йилларда Алижон туристик фирмасининг хизмат кўрсатган саёҳларнинг ташриф буюрган давлатлари уларнинг келиш фоизлари, ҳиссаси ушбу жадвалда кўрсатилган.

**Алижон фирмасининг 2009-2011 йилларда саёхатлар ташрифи
тўғрисидаги маълумоти**

Давлатлар	2009й	2010 й	2011й	2011 йил 2009 йилга нисбатан
Германия	22	34	38	111,8
Франция	18	32	24	133,3
Испания	16	24	18	112,5
Япония	12	20	16	133,3
Эрон	14	22	18	128,6
Россия	10	24	15	150
Жами:	92	156	129	909,7

2011-йилда эса 2010-йилга нисбатан саёхлар ташрифи анча камайган. Фирма миждозларининг энг кам улуши Япония ва Россия саёхларига тегишли. Улар фирма бутун миждозларининг 12% ни ташкил этади. Келаётган саёхларнинг кўпчилик қисми юкори ривожланган давлатлардан келган. Ушбу маълумотлардан кўриниб турибдики Алижон туристик фирма фаолиятининг самарадорлигини ошириш масаласи долзарб муаммо бўлиб қолмоқда. Самарқанд вилоят худудий туристик бозори тарихан туристик ресурсларга архитектура ёдгорликларига бойлиги билан нафақат мамлакатимизда балки Марказий Осиёда ҳам ўзининг жозибадорлиги билан ажралиб туради. Шу сабабли вилоятда туризмни ривожлантириш билан боғлиқ бир қатор режалар амалга оширилиб келинмоқда.

Мамлакатимиз модернизациялаш ва иқтисодиётни эркинлаштиришга қаратилган ривожлантириш дастурларида хизмат кўрсатиш соҳасини хусусан туризмни ривожлантириш энг долзарб масала деб белгиланган.

2.2. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасининг молиявий кўрсаткичларига таъсир этувчи омиллар таҳлили

Ҳар бир туристик ташкилотда ҳам корхоналардаги каби иқтисодий барқарорлигини таъминловчи муҳим молиявий кўрсаткичларга эга бўлади. Ташкилотнинг ривожини ҳам айнан шу кўрсаткичларнинг қай даражада ўзгаришига боғлиқ. Биз қуйида таҳлил қилган “Алижон” туристик фирмасининг молиявий кўрсаткичлари айнан шу корхонанинг ривожини муҳим аҳамият касб этади. Буларга энг аввало ташкилот томонидан кўрсатилган хизматлар хажми, кўрсатилган хизматлардан тушган даромад, фойда, даромадлар рентабеллиги, соф фойда рентабеллигини киритишимиз мумкин.

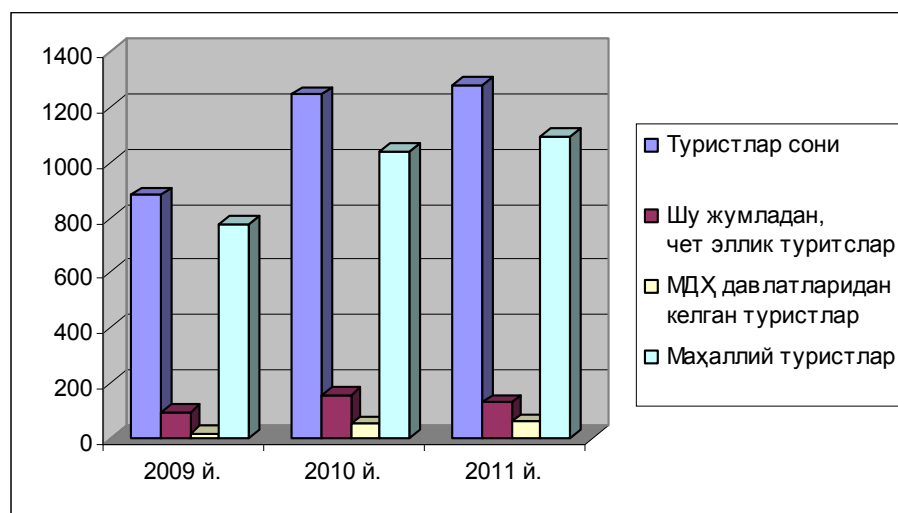
4-жадвал

“Алижон” туристик фирмаси бўйича сайёҳларга хизмат кўрсатиш динамикаси

№	Кўрсаткичлар	2009 й.	2010 й.	2011 й.	2011 йил 2009 йилга нисбатан %
1.	Туристлар сони	883	1246	1282	145,2
2.	Шу жумладан, чет эллик туристлар	92	156	129	140,2
3.	МДХ давлатларидан келган туристлар	15	50	58	386,6
4.	Маҳаллий туристлар	776	1040	1095	141,1

Ушбу жадвалдан кўришиб турибдики, “Алижон” туристик фирмаси 2009 йилда жами 883 нафар туристларга хизмат кўрсатилган, жумладан, 92 нафар чет эллик, 15 нафар МДХ давлатларидан келган туристлар ҳамда 776 нафар маҳаллий туристларга хизмат кўрсатилган. 2010 йилда “Алижон”

туристик фирмаси жами 1246 нафар сайёҳларга хизмат кўрсатган, жумладан, 156 нафар чет эллик туристлар, 50 нафар МДХ давлатларидан келган туристлар, 1040 нафар маҳаллий туристларга хизмат кўрсатилган. “Алижон” туристик фирмаси томонидан 2011 йилда жами 1282 нафар сайёҳларга хизмат кўрсатилган бўлиб, улардан 129 нафари чет эллик сайёҳлар, 58 нафари МДХ давлатларидан келган сайёҳлар ҳамда 1095 нафари маҳаллий туристлардан иборат бўлган. “Алижон” туристик фирмаси томонидан жами сайёҳларга кўрсатилган хизматлар 2011 йил 2009 йилга нисбатан 145,2 % бўлган, чет эллик туристлар 140,2 % ни, МДХ давлатларидан келган туристлар 386,6 % ни ҳамда маҳаллий туристлар 141,1 % ни ташкил қилган. Ушбу ўзгариш динамикасини қуйидаги гистограмма орқали ифодалашимиз мумкин.

2-расм. “Алижон” туристик фирмаси бўйича 2009 – 2011 йилларда туристларга хизмат кўрсатиш динамикаси.

“Алижон” туристик фирмасининг 2011 йилда сайёҳларнинг қабули географияси қуйидаги диаграммада акс эттирилган (3-расм).

3-расм. "Алижон" туристик фирмасининг 2011 йилда туристлар қабулининг географияси.

Диаграммага мувофиқ 2011 йилда ташриф буюрган жами сайёҳларнинг 10,0% и чет эллик туристлар, 4,5% и МДХ давлатларидан келган туристлар ҳамда 85,4% и маҳаллий туристлар бўлган.

Алижон туристик фирмасининг 2009-2011 йилларда чет эл ҳамда МДХ давлатлари сайёҳлари ташрифи тўғрисидаги маълумот қуйида келтирилган бўлиб, унда ҳар бир давлатнинг умумий ҳисобдаги ҳиссаси ҳисоблаб чиқилган (5-жадвал).

5-жадвал.

«Алижон» туристик фирмасининг 2009-2011 йилларда сайёҳлар ташрифи тўғрисидаги маълумот

Давлатлар	2009 й.	ҳиссаси %	2010 й.	ҳиссаси %	2011 й.	ҳиссаси %	2011 йил 2009 йилга нисбатан
Германия	22	24	34	22	38	29	111,8
Франция	18	20	32	21	24	19	133,3
Испания	16	17	24	15	18	14	112,5
Япония	12	13	20	13	16	12	133,3
Эрон	14	15	22	14	18	14	128,6

Россия	10	11	24	15	15	12	150,0
Жами:	92	100	156	100	129	100	140,2

«Алижон» туристик фирмаси 2009 йилда жами 92 нафар чет эллик сайёҳларга хизмат кўрсатган бўлиб, жумладан Германиядан келган сайёҳлар 22 нафарни, Франциядан келган сайёҳлар 18 нафарни, Испаниядан келган сайёҳлар 16 нафарни, Япониядан келган сайёҳлар 12 нафарни, Эрон давлатидан келган сайёҳлар 14 нафарни, Россиядан келганлар 10 нафарни ташкил этган. 2009 йилда энг кўп Германиядан келган сайёҳлар бўлиб, улар жами келган чет эллик туристларнинг 24% ни ташкил этган.

«Алижон» туристик фирмаси 2010 йилда жами 156 нафар чет эллик сайёҳларга хизмат кўрсатган бўлиб, жумладан Германиядан келган сайёҳлар 34 нафарни, Франциядан келган сайёҳлар 32 нафарни, Испаниядан келган сайёҳлар 24 нафарни, Япониядан келган сайёҳлар 20 нафарни, Эрон давлатидан келган сайёҳлар 22 нафарни, Россиядан келганлар 24 нафарни ташкил этган. 2010 йилда сайёҳларнинг энг кўпи Германиядан келган бўлсада, улар жами келган чет эллик туристларнинг 22% ни ташкил этган, бу эса 2009 йилга нисбатан 2% камайган.

«Алижон» туристик фирмаси 2011 йилда эса жами 129 нафар чет эллик сайёҳларга хизмат кўрсатган бўлиб, жумладан Германиядан келган сайёҳлар 38 нафарни, Франциядан келган сайёҳлар 24 нафарни, Испаниядан келган сайёҳлар 18 нафарни, Япониядан келган сайёҳлар 16 нафарни, Эрон давлатидан келган сайёҳлар 18 нафарни, Россиядан келганлар 15 нафарни ташкил этган. 2011 йилда сайёҳларнинг энг кўпи Германиядан келган бўлсада, улар жами келган чет эллик туристларнинг 29% ни ташкил этган, бу эса 2010 йилга нисбатан 7% кўпайган. Аммо жами чет эллик туристларнинг сони 27 нафарга камайган, бу эса туристик хизматлар бозорида рақобатнинг кучайганидан далолат беради (6-жадвал).

**Алижон туристик фирмаси томонидан хорижий меҳмонларга хизмат
кўрсатиш динамикаси**

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2009 й.	2010 й.	2011 й.	2011 йил 2009 йилга нисбатан, %
1.	Кўрсатилган хизматлар ҳажми	минг сўм	54507,3	185854,1	285590,0	5,2 марта
2.	Кўрсатилган хизматлардан олинган даромад	минг сўм	45362,4	140897,5	222565,2	4,9 марта
3.	Фойда	минг сўм	8069,1	14868,3	64414,4	7,9 марта
4.	Даромадлар рентабеллиги	%	83,2	75,8	77,9	93,6
5.	Соф фойда рентабеллиги	%	14,8	8,0	22,6	152,7
6.	Туристларнинг ўртача бир кишига тўғри келадиган хизматлар	минг сўм	61,7	149,2	222,8	3,6 марта

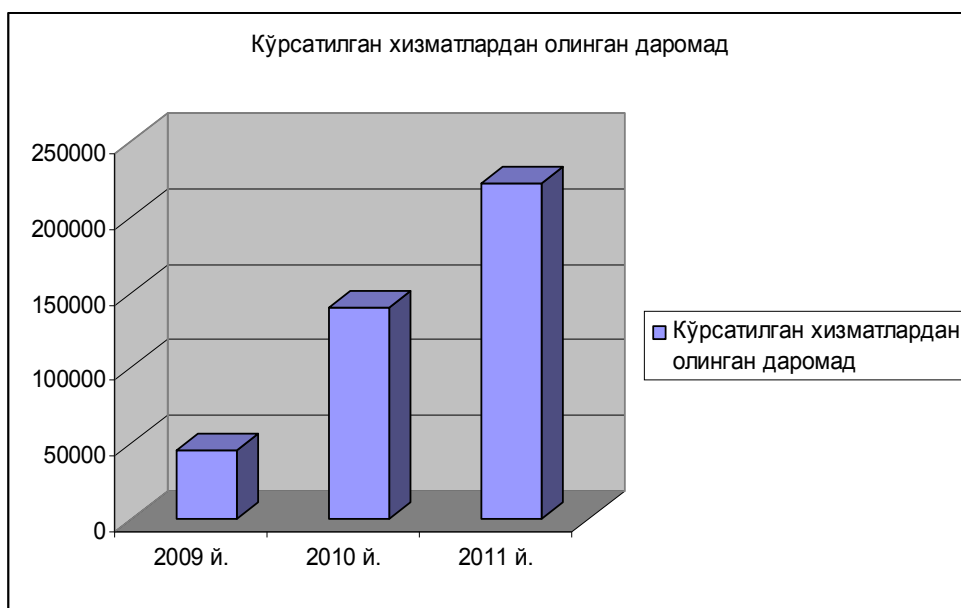
Юқоридаги жадвалдан кўришиб турибдики, “Алижон” туристик фирмаси томонидан кўрсатилган хизматлар ҳажми 2009 йилда 54507,3 минг сўмни ташкил этган, бу кўрсаткич 2010 йилда 185854,1 минг сўмни ташкил этган, 2011 йилда эса бу кўрсаткич 285590,0 минг сўмни ташкил қилган. Бу эса туристик фирма молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиб юқори кўрсаткичларга эришган ва бу кўрсаткич 2011 йил 2009 йилга нисбатан 5,2

мартага ошган. Буни қуйидаги гистограммадан ҳам кўришимиз мумкин (4-расм).

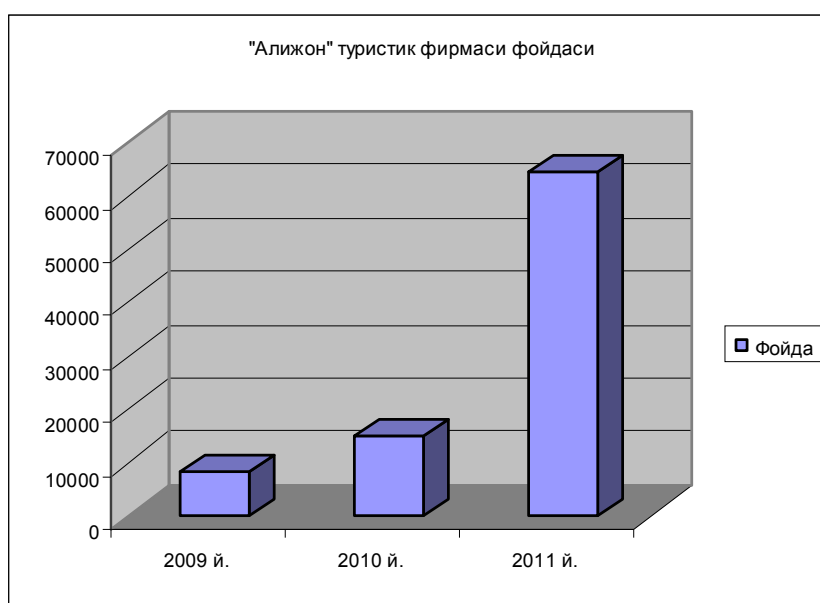
4-расм. “Алижон” туристик фирмаси томонидан кўрсатилган хизматлар ҳажми.

“Алижон” туристик фирмаси томонидан кўрсатилган хизматлар олинган даромад 2009 йилда 45362,4 минг сўмни ташкил этган, бу кўрсаткич 2010 йилда 140897,5 минг сўмни ташкил этган, 2011 йилда эса бу кўрсаткич 222565,2 минг сўмни ташкил қилган. Бу эса туристик фирма молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиб юқори кўрсаткичларга эришган ва бу кўрсаткич 2011 йил 2009 йилга нисбатан 4,9 мартага ошган. Буни қуйидаги расмда ҳам кўришимиз мумкин (5-расм).

5-расм. Кўрастилган хизматлардан олинган даромад.

“Алижон” туристик фирмаси томонидан кўрсатилган хизматлар олинган фойда 2009 йилда 8069,1 минг сўмни ташкил этган, бу кўрсаткич 2010 йилда 14868,3 минг сўмни ташкил этган, 2011 йилда эса бу кўрсаткич 64414,4 минг сўмни ташкил қилган. Бу эса туристик фирма молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиб юқори кўрсаткичларга эришган ва бу кўрсаткич 2011 йил 2009 йилга нисбатан 7,9 мартага ошган. Бу албатта ташкилотнинг молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланганлиги туфайлидир. Буни қуйидаги расмда ҳам кўришимиз мумкин (6-расм).

6-расм. “Алижон” туристик фирмаси фойдаси.

Ҳар бир туристик ташкилотнинг молиявий ҳолатини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири бу даромадлар рентабеллигидир. Уни аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$D_p = \frac{D_x}{X_x} \cdot 100\%$$

Бу ерда: D_p - даромадлар рентабеллиги, D_x - кўрсатилган хизматлардан олинган даромад, X_x - кўрсатилган хизматлар ҳажми.

“Алижон” туристик фирмасининг даромадлари рентабеллиги 2009 йилда 83,2% ни ташкил этган, бу кўрсаткич 2010 йилда 75,8% ни ташкил этган, 2011 йилда эса бу кўрсаткич 77,9% ни ташкил қилган. Бу кўрсаткич 2011 йил 2009 йилга нисбатан 93,6% ни ташкил қилган.

Туристтик ташкилотнинг соф фойдаси рентабеллигини аниқлаш учун биз қуйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$C\Phi_p = \frac{\Phi}{X_x} \cdot 100\%$$

Бу ерда: $C\Phi_p$ - соф фойда рентабеллиги, Φ - фойда, X_x - кўрсатилган хизматлар ҳажми.

Туристларнинг ўртача бир кишига тўғри келадиган хизматлар ҳам ўсгани ҳолда, 2009 йилда бу кўрсаткич 1 нафар сайёҳга 61,7 минг сўм, 2010 йил бу кўрсаткич 1 нафар сайёҳга 149,2 минг сўм ҳамда 2011 йил бу кўрсаткич 1 нафар сайёҳга 222,8 минг сўм тўғри келган.

III-Боб. Туризм ташкилотларида молиявий ресурсларни бошқариш йўллари тасмиллаштиришнинг муҳим жиҳатлари

3.1. Туризм ташкилотларида молиявий ресурслар назоратини ташкил этишнинг аҳамияти

Туристтик ташкилотнинг молия назоратини ташкилот ичида ташкил қилинган иқтисодий хизматлар амалга оширади. Назорат объекти эса, алоҳида ташкилотнинг молия ва хизмат кўрсатиш ҳамда алоҳида ташкилот таркибига кирувчи тузилмавий бўлимлар ҳисобланади.

Молиявий назоратни амалга ошириш шакли қуйидагича бўлади: дастлабки, жорий ва сўнгги.

Молия назоратининг дастлабки шакли-юридик ва жисмоний шахсларнинг молия хўжалик жараёнини юргизишда муҳим аҳамият касб этиб, у корхона молия режасини ташкил қилишда, кўриб чиқишда ва тасдиқлашда, муассаса ва ташкилотларнинг даромадлар ва харажатлар сметаси, таъсис ҳужжатларини имзолашдан олдин амалга оширилиши лозим бўлган жараёнлар тартибидир. Шундай қилиб, дастлабки назорат молиявий, моддий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишга ижобий шарт-шароит яратиб беради. Молиявий назоратнинг бу шакли амалдаги қонунчилик ва норматив актлар бузилишининг олдини олишда хизмат қилади.

Жорий молиявий назорат шакли хўжалик-молия операциялари жараёни орқали молия режалари бажарилаётган пайтда қўлланилади. Ушбу шаклнинг асосий аҳамияти хизмат соҳасидаги корхоналарнинг ички хўжалик резервларини излаш ҳисобидан жамғармани оширишга таъсир қилади. Жорий молия назорати корхона, ташкилот ва муассасаларнинг молия хизматлари орқали молия режаси бажарилаётганда, молиявий интизомлар бузилишининг олдини олиш мақсадида кундалик тадбирларни амалга оширади.

Молиявий назоратнинг сўнгги шакли-ҳисобот даври ва бутун молия йили тугагундан кейин амалга ошириладиган тадбирлар йиғиндисиدير. Бунда бюджетни ижро этишдаги давлат пул ресурсларини мақсадга мувофиқ, харажат қилинганлиги, корхона ва ташкилотларнинг молия режасининг бажарилганлиги ҳамда бюджет муассасалари сметасининг бажарилиши натижалари текширилади. Сўнгги молия назорати дастлабки молия назорат шакли ўзаро боғлиқликдадир, чунки сўнгги назорат дастлабки назорати базасида амалга оширилади.

Молия назорати амалга ошириш усуллари бўйича ҳам фарқланиб, у қуйидаги усулларга бўлинади: текшириш, таҳлил ва тафтиш.

Текшириш усули орқали, ҳисобот, баланс ва харажат ҳужжатлари асосида корхона молия-хўжалик фаолиятининг алоҳида масалалари кўриб чиқилади. Текшириш жараёнида молия интизомининг бузилган нуқсонлари аниқланади, натижада, мавжуд муаммоларни бартараф этиш ва салбий ҳолатларни такрорламаслиги учун чора-тадбирлар ишлаб чиқилади.

Молия назоратининг таҳлил усули муқаррар ва омилкор бўлиши лозим, чунки у даврий йиллик ҳисоботлар орқали бажарилади. Пировардида, маблағларни харажат қилиш нормаси таъминланади ва режанинг бажарилиши аниқланади.

Молия назоратининг тафтиш усули корхона ва ташкилотларнинг ҳисобот давридаги молия-хўжалик фаолиятини текшириш учун қўлланилаётган энг устувор усулларида бири ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида товар-пул муносабатлари ривожланиши юксалади, пировардида, бир томондан, хўжалик субъекларининг ранг-баранг мулк шакллари вужудга келса, иккинчидан, молия бозорининг пайдо бўлиб ривожланишига ҳам туртки бўлади. Бундай ҳолатлар ўз ўрнида молиявий назоратнинг янги турларини вужудга келиши ва ундан самарали фойдаланишни тақозо этади. Аудиторлик - бизнинг республикамизда янги назорат органи бўлиб, у мулк шаклидан катъий назар барча турдаги корхона, ташкилот ва муассасаларни молия - ҳужалик, тижорат ва тадбиркорлик

фаолиятини пуллик асосда текшириш ўтказади. Аудиторлик фирмалари - бу мустақил муассаса бўлиб, назоратнинг объективлигини таъминлашга ва унинг сифат даражасини яхшилашга таъсир кўрсатади.

Жамиятдаги иқтисодий ҳаётнинг турли хил соҳаларида ва хўжалик бошқарувидаги кўп қиррали мураккаб вазифаларни ҳал қилишда молиявий назорат фаол иштирок этади, шунга биноан уни ташкил этиш учун маълум бир талабларни аниқлаш тақозо этади.

Молиявий назоратни амалга оширувчи субъектлар ўз мавқеидан келиб чиқиб қуйидагича фарқланади: -давлат молия назорати; -корхона ичидаги молия назорати; - жамоа молия назорати; -мустақил (аудиторлик) молия назорати.

Молиявий назорат - бутун назорат тизимининг таркибий қисми бўлиб, унинг йўналиши, давлат молия сиёсатини муваффақиятли амалга ошириш, тармоқлар иқтисодидаги барча соҳа ва бўғинларда молиявий ресурсларни шакллантириш ва самарали фойдаланишга қаратилган бўлади. Бозор иқтисодига ўтиш даврида ва бозор муносабатлари ривожланган тақдирда ҳам молиявий назоратнинг салоҳияти пасаймасдан, балки ошиб боради.

Молиявий назорат-молиянинг назорат функциясини ҳаётга татбиқ, этиш кўринишида намоён бўлиб, у молиявий назоратнинг мазмуни ва йўналишини белгилаб беради. Шундай бўлсада, молиявий назоратнинг мазмуни ва йўналиши жамиятдаги ишлаб чиқариш кучлари ва муносабатларининг ўзгаришидан келиб чиққан ҳолда ўзгариб туради. Масалан, хизмат соҳасидаги корхоналарнинг хўжалик юритиш ҳуқуқларининг кенгайиши, уларнинг молиявий фаолиятини олиб боришдаги мустақиллиги, тадбиркорликнинг ранг-баранг кўринишдаги мулк шакллариининг вужудга келиши молиявий назоратнинг мазмунини бойитишга олиб келади.

Молиявий назорат - бу махсус шакл ва услубларини қўллаш орқали хўжалик юритувчи ва бошқарув органларининг молиявий фаолияти билан

боғлиқ бўлган масалаларни текширишга қаратилган ҳаракатлар ва тафтишлар йиғиндисиدير.

Молиявий назоратни тадбиқ этиш учун юқори малакали ва тажрибали мутахассислардан таркиб топган махсус орган ташкил этилади. Уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қонунчилик орқали катъий регламентланган бўлади. Молиявий назорат-тармоқлар иқтисодидаги назоратнинг таркибий қисми бўлиб, у қиймат категорияси билан боғлиқдир. Молиявий назорат маълум бир соҳаларда қўлланиб, ўзига хос мақсадли йўналишига эга. Молиявий назоратнинг объекти бўлиб, унга молиявий ресурсларнинг ҳаракати, шаклланиши ва фойдаланишдаги тақсимлаш ва пуллик жараёнлар шунингдек, тармоқлар иқтисодининг барча бўғинларидаги фонд шаклидаги пул ресурслари ҳам киради.

Молиявий назорат қуйидаги текширишларни ўзида акс эттиради:

- объектив иқтисодий қонунлар талабига риоя этиш;
- миллий даромад ва ялпи ижтимоий маҳсулот қийматини тақсимлаш ва қайта тақсимлашдаги оптималликни таъминлаш;
- давлат бюджети даромадини ташкил этиш ва ижросини таъминлаш;
- корхона, ташкилот ва бюджет муассасаларида молиявий, меҳнат ва материал ресурсларидан самарали фойдаланиш;
- хўжалик субъектларининг молиявий ҳолати ва солиқ, назорати.

Молия интизомига риоя қилиш учун молиявий назорат корхона, ташкилот ва муассасалар жавобгарлиги билан узвий боғлиқликда бўлади.

Бундай жавобгарлик молия интизомини бузган шахсга нисбатан, ҳам маъмурий кўринишида, ҳам иқтисодий усулда бўлиши мумкин. Иқтисодий усул билан таъсир кўрсатиш муайян молия санкциялари орқали амалга оширилади.

Молиявий жавобгарликни кучайтириш, бир томондан, молиявий назоратнинг таъсирини юксалтиришда кулланилаётган молиявий санкциялар миқдорини камайтиришни талаб қилса, иккинчи томондан уларнинг самарадорлик даражасини оширишни талаб этади.

3.2. Туристтик ташкилотларнинг молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиш йўллари

Корхонанинг молиявий ҳолатининг муҳим тавсифларидан бири – бу узоқ муддатли истикболи нуқтаи назаридан фаолиятининг барқарорлигидир. У биринчи навбатда корхонанинг умумий молиявий таркиби, унинг кредиторлари ва инвесторларига тобелигига боғлиқ. Шунинг учун кўпгина тадбиркорлар ўз маблағларини кам ишлатиб, қарзга олинган маблағлар ҳисобига молиялаштиришни ҳўш кўришади. Аммо, агарда “ўз маблағлар – қарз маблағлар” структураси қарзлар тарафига оғиб кетса, “ноқулай” вақтда бир қанча кредиторлар қарзларини талаб қилиб қолганда корхона таназзулга учраши мумкин. Айнан шу учун туристик ташкилотнинг молиясини мукамаллаштириш муҳим аҳамиятга эга, яъни улар самарадорлигини ошириш, шу туфайли ташкилот молиявий мустаҳкамлиги таъминланади.

Ўзининг амалий фаолиятида туристик ташкилот ҳар қандай фаолиятининг босқичларида якуний натижага деб белгиланган рентабелликка эришиши ҳисобланади. Молиявий хўжалик фаолияти асосида эса узоқ муддатли молиявий режалаштириш ётиши лозим.

Туристтик ташкилот молиясини бошқариш деганда, молиявий механизм тузиш жараёни, бошқа субъектлар билан молиявий муносабатларни ташкил қилиш тушунилади. Туристтик ташкилот молиясини бошқариш молиявий режалаштириш, оператив бошқарув, молиявий назорат, ҳисоб ва таҳлил каби элементларни ўз ичига олади. Шундай қилиб, молиявий режалаштириш, корхона молиявий режаларини ишлаб чиқишда капиталнинг самарали қўйилмалар йўналишларини аниқлаш, хўжалик ички захираларини аниқлаш, контрагент, давлат ва ҳ.к.лар билан молиявий муносабатларни оптималлаштиришни тақозо этади.

Туристтик фирмаларнинг молиясини бошқариш алоқалари

Молиявий бошқариш	Молиявий муносабатлар
Молиявий муносабатларни бошқариш	Бошқа корхона ва ташкилотлар, Молия – кредит тизимидаги бирлашмалар таркибидаги корхоналар
Пул фондларини бошқариш	Ўз маблағлари, жалб қилинган маблағлар, Қарз маблағлар, Тезкор фондлар ва бошқ.
Пул оқимларини бошқариш	Асосий фаолият, Инвестицион фаолият, Молиявий фаолият

Молиявий режалар ва башоратлар тузишда тезкор усул (келажакдаги солиқ мажбуриятлари ва амортизация ажратмалари ҳажмини баҳолаш), дисконтлаш усули (қўйилмаларнинг келажакдаги даромадлилиги ва уларга инфляция факторларининг таъсири), экстрополяция усули, иқтисодий математик моделлаштириш усули (молиявий ресурслар ўсишига таъсир килувчи турли хил факторларни баҳолаш), бюджетлаштириш қўлланилади.

Бюджетлаштириш, бошқарув ҳисоби ривожига асосида молиявий режалар ва башоратларни ишлаб чиқиш жараёни сифатида, молиявий ҳамда бошқа режаларни, шунингдек ташкилот масъулияти маркази даражасида, ўзаро боғлаш имкониятини беради.

Туристтик корхонанинг асосий молиявий режаси бўлиб харажатлар ва даромадлар баланси ҳисобланади, у одатда тўртта бўлимдан иборат бўлади:

- дорамад;
- харажат;
- бюджет тизими билан ўзаро муносабатлар;
- кредит ташкилотлари билан ҳисоб – китоблар.

Молия соҳасидаги узоқ муддатли йўналиши корхонанинг молиявий стратегияси асосида бўлиши керак. Даромадлар ва харажатлар, шунингдек, пул оқимлари башоратлар, туристик корхонанинг бизнес режасида кўрсатилиши мумкин. Шунингдек, бизнес – режа корхонанинг молиявий – хўжалик стратегиясини акс эттириши мумкин. У асосида кредиторлар ва инвесторлар маблағ бериш қарорларини қабул қилишади. Бизнес – режанинг молиявий қисми ўз ичига қуйидаги ҳисобларни олади:

- молиявий натижалар истиқболи;
- молиялаштириш манбаларини шакллантириш ва қўшимча инвестицияларга эҳтиёжнинг ҳисоби;
- пул маблағларини дисконтлаш модели;
- рентабеллик соғонаси ҳисоби (зарарсизлик нуқтаси)

Бундан ташқари, молия бозори ҳолати, шартномалар бўйича контрагентлар молиявий ҳолати, туристик хизматлар бозори конъюнктурасининг ва хоказолар тўғрисида маълумот олиш талаб қилинади.

Йирик ташкилотларда бундай маълумотларни олиш учун махсус аналитик марказлар яратилади. Шу билан бирга маслаҳат хусусиятига эга хизматлар ишлатилади.

Корхонада тезкор молиявий режалаштириш молиявий хизмат томонидан тўлов тақвими, касса режаси, талабнома ҳисобини тузишни назарда тутди. Туристтик ташкилотнинг тўлов тақвими башоратли режа ҳужжатини ўзида акс эттиради, уни тузишдан асосий мақсади бўлиб, пул оқимларини жорий баланслаштиришга эришиш ҳисобланади.

Туристтик ташкилотда бу режаларни тузиш бевосита инсонлар, махсус ташкилий тизим, фаолияти билан боғлиқ. Шундай қилиб, туристик ташкилот молияси бошқарувининг мустақил элементи сифатида ташкилот молиявий бошқарувнинг қуйи тизимидаги ташкилий тузилмаси ҳисобланади. Молиявий бошқарувнинг ташкилий тузилмаси шунингдек унинг кадрлар таркиби ташкилот ҳажмига, унинг фаолият кўламига ва яна бир қатор омилларга боғлиқ. Кичик корхоналарда бундай бошқарув раҳбар ёки бош бухгалтер томонидан амалга оширилади. Йирик корхоналарда молиявий хизмат (молия департаменти, молия дирекцияси) яратилади, унда алоҳида

бўлинмалар ажратилади: режа – аналитик ҳамда ҳисоб – назорат бўлимлари. Режа – аналитик бўлинма истиқбол, режалаштириш ва молиявий оқимларни ташкил қилиш масалалари учун жавоб беради, ҳисоб – назорат бўлими эса ҳисоб, молиявий назорат, бошқа бўлимларнинг ахборот таъминотини ташкил қилади.

Молиявий бошқарувда ички хўжалик ва аудитор назорати муҳим ўринни эгаллайди. Давлат молиявий назорати фақатгина солиқ мажбуриятларини бажарилишини, шунингдек корхона бюджет маблағларини оладиган бўлса, уни ишлатилишини назорати билан чекланган ички хўжалик назорати, корхонада ташкил қилинган махсус бўлимлар орқали амалга оширилиши мумкин ва улар ҳужжатларни текшириш ва таҳлил қилиш билан шуғулланадилар. Ундан ташқари раҳбар аудиторлик текширувини ташкил қилиши мумкин. Кўп ҳолларда корхона молиявий ҳисоботлари ишончлилиги тўғрисида мажбурий аудиторлик хулосасини олиш талаб қилинади.

Молияларни ишлатишнинг самарадорлигини оширишда асосий маблағлардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади, улар маҳсулотнинг ишлаб чиқарилишини ошириш, таннархни пасайтириш, маҳсулот сифатини ошириш, мулк солиғини пасайтириш, ялпи даромадни ошириш ҳисобига корхона молиявий натижаларида акс эттирилади. Корхонада асосий маблағлардан фойдаланишни яхшилашга қуйидаги йўллар билан эришиш мумкин:

- корхонанинг ортиқча асбоб – ускуналардан, машиналар ва бошқа асосий маблағлардан озод қилиш ёки уларни ижарага бериш;
- режали – эҳтиёж ва капитал таъмирлашни ўз вақтида сифатли ўтказиш;
- юқори сифатли асосий маблағларни сотиб олиш;
- хизмат кўрсатувчи персонал малакавий даражасини ошириш;
- ҳаддан ташқари маънавий ва жисмоний эскиришнинг олдини олиш мақсадида асосий маблағларни ўз вақтида яхшилаш;
- иқтисодий самара берадиган бўлса, корхонанинг иш алмашинуви коэффицентини кўтариш.

IV-Боб. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасида хавфсиз иш шaroитини ташкил этиш масалалари

4.1. Самарқанд шаҳридаги “Алижон” туристик фирмасида туристлар хавфсизлигини таъминлаш масалалари

Самарқанд шаҳридаги «Алижон» туристик фирмасида инсон фаолиятини ҳавфсизлигини ташкил этилиши туристлар ҳавфсизлиги тадбирларининг самарали олиб борилиши билан боғлиқ. Ўз-ўзидан аёнки, шахсий хавфсизлик ҳар бир турист учун сув билан ҳаводек зарур тушунчадир. Шу боис саёҳат пайтида туристлар хавфсизлигини таъминлаш меҳмонхонанинг, шунингдек турист ташриф буюрган мамлакат ҳукуматининг бош вазифаси ҳисобланади. Меҳмонхоналар ва давлат органлари томонидан амалга ошириладиган чора-тадбирлар мажмуи туристлар хавфсизлигини таъминлашга йўналтирилади. Бунда дам олиш ёки саёҳат жойидаги сиёсий вазият ва экологик муҳитнинг барқарорлиги муҳим аҳамиятга эга. Мазкур омиллар нормага мувофиқ бўлмаган ҳолларда туризмни хавфсиз деб айтиш мушкул. Бунда саёҳат мамлакати (минтақаси)даги сиёсий ва экологик ҳолат тўғрисида тўғри ва тўлиқ ахборот олиш туристлар учун жуда муҳим. Агар меҳмонхона сиёсий ёки экологик жиҳатдан беқарор ҳудудларда туристлар хавфсизлигини кафолатлай олмаса, бундай минтақаларга саёҳатлар сони қисқаради. Меҳмонхона ходимларидан фарқли ўлароқ, турист ўзига нотаниш жойга, кўпинча бегона мамлакатга ташриф буюришини, бунда у мазкур мамлакатдаги иқлим, саёҳат чоғида қандай буюмлар, ҳимоя воситалари, дори-дармонлар керак бўлиши мумкинлигини доим ҳам билавермаслигини назарда тутиш лозим. Мазкур ҳолатларни эътиборга олиш, туристга яхши маслаҳат бериш меҳмонхонанинг вазифасидир.

У ёки бу мамлакатда маршрутни ишлаб чиқишга киришишдан олдин унга хавфсизлик нуқтаи назаридан баҳо бериш лозим. Бу мақсадда тегишли

маълумотлар жадвалини тузиш мумкин (4.1-жадвал). Мазкур жадвални тузишда социологик сўров маълумотларига таянилади, шунингдек вазият статистик таҳлилдан ўтказилади. Бундай жадвал меҳмонхона томонидан ҳам, миллий туристик маъмурият томонидан ҳам тузилиши мумкин.

8-жадвал

Туризмга таҳдид солувчи хавф-хатарларнинг умумий даражаси ҳамда мамлакатга хавфсизлик нуқтаи назаридан умумий баҳо бериш

Хавф-хатар турлари	Баҳо	Ўзига хос хусусиятлари	Турфирмалар ва туристлар учун тадбирлар	Хулоса/ҳаракат
Биологик хавф-хатарлар				
Санитария билан боғлиқ (биологик) вазият	6,2	Ҳашаротлар – пашшалар, малярия тарқатувчи чивинлар, сувараклар, пўст-локхўр кўнғизлар, замбуруғлар, моғор	Юклар, багажга санитария воситалари билан ишлов бериш, ўз багажини текшириш	Санитария-эпидемиология хизмати билан шартнома тузиш
Тиббий назорат/эпидемиологик хавф	4,2	Сариқ безгак, малярия, дизентерия, грипп	Мажбурий эмлаш, йўлга санитария-гигиена воситалари, дори-дармонлар олиш	Эмлаш учун сертификат, врач маслаҳати
Ижтимоий хавф-хатарлар				
Жиноий вазият ва ижтимоий хавфсизлик	4,3	Киссавурлик, гиёҳвандлик	Ҳужжатлар, пуллар, бойликлар, багажни сақлаш қоидалари, жинойтчилик	Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва хусусий

			даражаси катта бўлган жойларга бормаслик	қўриқлаш хизматлари билан ишлаш
Маҳаллий аҳолининг маданий антагонизми	5,4	Ислом анъаналари, хулқ-атвордаги консерватизм	Мазкур мамлакатда қабул қилинмаган тарзда кийинмаслик, ўзини маҳаллий анъаналарга мос тарзда тутиш (чекмаслик, спиртли ичимликлар ичмаслик)	Туристлар билан тушунтириш ишлари ўтказиш, англашилмовчилик чиққан ҳол-ларда вазиятни ўнглашга қодир шахслар билан алоқа боғлаш
Ксенофобия (чет элликларни ёқтирмаслик)	1,1	Норасмий мигрантлар маҳаллий иш жойларини эгаллаганлар	Турист ўз ватанига қайтиб кетиш ниятида эканлигини намойиш этишга ҳаракат қилиш	Маҳаллий ташкилотлар билан ишлаш
Сиёсий хавф-хатарлар				
Тартибсизликлар, намойишлар, сиёсий можаро	3,1	Мамлакатда иш ташлашлар, муҳолифат намойишлари, миллатлараро тўқнашувлар содир бўлмоқда	Сиёсий тадбирлар ўтказилаётган, намойишчиларнинг полиция билан тўқнашуви содир бўлаётган жойларни четлаб ўтиш	Назарда тутилмаган вазият юзага келмаслиги учун кўплаб маршрутлар ишлаб чиқиш

Чегарада полиция назорати, ҳуқуқни муҳо-фаза қилиш органларининг таъқиби	2,6	Ҳужжатларни текшириш, рўйхатдан ўтмаганлик учун ҳақ талаб қилиш	Туристни барча зарур ҳужжатлар билан таъминлаш, зарур ҳолда визани узайтириш ёки туристнинг чиқиб кетишини таъминлаш	Туристларга таъйиқ кўрсатилишига йўл қўймаслик учун полиция ва чегара хизмати билан ишлаш
Божхона тўсиғи	3,2	Сертификатлаштирилмаган маҳсулот, совғалар, валюта бойликлари, қадимият ва санъат асарларини олиб чиқиш ҳамда белгиланган лимитдан ортиқ товарлар (сигаретлар, спиртли ичимликлар, электроника) олиб кириш билан боғлиқ муаммолар	Бойликлар ва предметларни олиб кириш ва олиб чиқиш қоидалари билан танишиш, товарларни зарур ҳужжатлар билан таъминлаш	Божхона органлари билан мунтазам алоқа қилиш ва божхона қонун ҳужжатларидаги ўзгаришлар тўғрисида ахборот олиш
Иқтисодий хавф-хатарлар				
Валюта сиёсати	6,7	Расмий ва норасмий курс ўртасидаги тафовут, валюта айирбошлаш билан боғлиқ муаммолар	Валюта операциялари қоидаларини бузганлик учун жиноий жавобгарлик	Валютани хавфсиз конвертация қилиш бўйича банклар билан ҳаракатларни

			мавжудлигини тушунтириш	мувофиқлаштириш
Товарлар, озиқ-овқат маҳсулотлари -нинг мавжудлиги	3,6	Гўшт ва сут маҳсулотлари билан боғлиқ муаммолар	Гуруҳ маршрут бўйлаб ҳаракатланиши даврида уни маҳсулотлар билан таъминлаш	Овқатланиш муаммоси ҳал қилинади
Транспорт ва меҳмонхона хизматлари нархларининг даражаси	5,6	Уч юлдузли меҳмонхона нархининг баландлиги, авиачипталар сотиб олиш билан боғлиқ муаммолар	Турист лицензиясиз хусусий уйларга жойлашмаслиги учун шартномада меҳмонхона хизматларига скидкани назарда тутиш, авиачипта масала-сини авиакомпанияларнинг агентлари билан ҳал қилиш	Товар айланиши ортади
Туризмнинг бошқа инфратузилмаси (алоқа, автопрокат, овқатланиш, дўконлар) мавжудлиги	4,8	Полиция, ўт ўчириш хизмати, тиббий муассасалар билан тезкор алоқа боғлашнинг иложи йўқлиги	Уяли алоқа ва пейжер алоқаси, рация	Уяли алоқа ва пейжер алоқаси хизматларини кўрсатувчи корхоналар билан шартномалар

				тузиш, кўчма рация-лардан фойдала- нишга рухсат олиш
Туристларга солиқ солиш	2,4	Музейлар, транспорт ва бошқа хизматларга туристлар учун белгиланган нархлар маҳаллий аҳоли учун белгиланган нархлардан фарқ қилади, турист мамлакатда бўлиб туриши учун маълум ҳақ тўлаши шарт (масалан, Бутанда бу сумма кунига 200 долларга етади)	Туристларга скидкалар ва имтиёзлар бериш масалалари бўйича маҳаллий агентликлар ва корхоналар билан иш олиб бориш	
Инфратузилма билан боғлиқ хавф-хатарлар				
Тоғларда қутқариш хизматининг йўқлиги	2,9	Вертолётлар, йўл кўрсатувчилар, альпинистлар, тоғ сўқмоқларининг хариталари йўқ	Фавқулодда вазият бўйича вазирлик органлари, маҳаллий аҳоли билан ишлаш, йўл кўрсатувчиларни жалб қилиш	Авиаотряд, тиббий хизмат билан шартнома тузиш

Экстремал вазиятда алоқа боғлаш воситаларининг йўқлиги	3,1	Тоғ шароитида радиосигналлар яхши қабул қилинмайди	Кучли радиостанция сотиб олиш, пунктлар билан радиоалоқани таъминлаш	Маҳаллий қутқариш хизматлари билан шартнома тузиш, шу жумладан радиочастотага рухсат олиш
--	-----	--	--	---

Эслатма: туроператор томонидан мазкур мамлакатда илгари бўлган туристлар билан бирга ўртача баҳолар қўйилади; «0» – қийинчиликнинг йўқлиги, «10» - қийинчиликнинг энг катта миқдори.

Кўрсаткич 10 га яқинлашган тақдирда, мамлакатни ёки мазкур маршрутни туристик сафардан чиқариш лозимлигини баҳо қўйишда назарда тутиш керак. Энг маъқул баҳо – 6-7 баллгача. Агар турист барибир мазкур туристик маҳсулотдан фойдаланиш ниятида эканлигини билдирса, салбий оқибатларни камайтириш учун турли ҳаракат вариантларини мўлжаллаш, масалан, жиноий вазият мураккаб бўлиб турган ҳудудларда туристни қўриқлайдиган хусусий соқчиларни ёллаш лозим.

Мехмонхоналар муваффақиятли фаолият кўрсатиш учун бир қатор муҳим муаммоларни ҳал қилишлари лозим. Туризм соҳасида суғурта билан шуғулланувчи компаниялар хавфсизликни таъминлаш чора-тадбирларига ўз маблағларини жойлаштирадидилар. Масалан, туристлар йўқолишининг олдини олиш учун саёҳат маршрутларида туристларни радиостанциялар билан таъминлайдилар. Лекин бу махсус қутқариш ҳамда туристлар хавфсизлигини таъминлаш хизматларига бўлган талабни бекор қилмайди. МДХнинг аксарият мамлакатларида бундай назорат-қутқариш хизматлари (НҚХ) барча фаол туризм минтақаларида фаолият кўрсатади. Қуйидаги жиҳатлар туризмдаги хавфсизлик масалаларига киради:

- маршрут, тур тоифаси туристларнинг тайёргарлиги даражасига мувофиқлиги (агар спорт, сафар, саргузашт турлари тўғрисида сўз юритилаётган бўлса). Бир қанча маршрутларга туристлар фақат саёхат қилишга монеликлар йўқлиги тўғрисида тиббий маълумотнома тақдим этган тақдирда қўйилади (масалан, Камчаткадаги «Дзензур вулконида чиқиш» тури);

- туристларни маршрутда кузатиб борадиган гидлар, инструкторлар малакасининг юқорилиги (тасодифий, тайёргарликсиз шахслар туристлар билан ишлашга қўйилмайди);

- туристлар ҳаракатланадиган хавфсиз трассаларни, шунингдек улар тўхтайдиган жойларни лозим даражада жиҳозлаш.

Терроризм – меҳмондўстлик саноати тўлақонли фаолият кўрсатишига монелик қилувчи бош омил. Токи давлат мазкур таҳдидни бартараф этиш ёки камайтиришга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга оширмас экан, туризм тўлақонли ривожлана олмайди.

Мисрда ҳуқуқий тартибот органлари жинойтчилик билан боғлиқ вазиятни назорат қилишга интилади ва чет эллик туристларга қарши ҳар қандай ҳаракатларни ўша заҳоти тўхтатади. Россия ҳам терроризм туристик инфратузилманинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган мамлакатлар қаторига киради. Табиийки, бу ҳуқуқий тартибот органларини энг қаттиқ чоралар кўришга мажбур қилмоқда. Бошқа томондан, бир қанча курортлар Кавказнинг «қайноқ нуқталари»да жойлашгани бу ерда туризм ҳажмини камайтирмоқда. Ўзбекистон фаол туристик фаолият зонасига кирмаса-да, Афғонистон ва Тожикистон сингари сиёсий ва жинойий жиҳатдан нотинч давлатлар билан қўшничилик потенциал харидорларнинг мамлакатга бўлган қизиқишини сўндирмоқда. АҚШдаги 2001 йил 11 сентябрь воқеаларидан кейин Афғонистонда бошланган антитеррористик операция ҳам туристик оқимлар ҳажмида акс садо берди: айрим баҳолашларга қараганда, уларнинг ҳажми олдинги йилнинг шу давридагига қараганда анча қисқарди.

Саёҳат мамлакатадаги сиёсий ва криминоген вазият, маҳаллий аҳолининг чет элликларга муносабати ҳақида туристларга ахборот бериш Ўзбекистон фуқароларининг чет элга чиқишини таъминловчи мехмонхоналарнинг бош вазифасидир. Бунда давлат ташкилотлари, хусусан, Ташқи ишлар вазирлиги муҳим рол ўйнаши лозим. Масалан, АҚШда Давлат департаменти дунёнинг сиёсий жihatдан нотинч минтақалари ҳақида америкаликларга ахборот беради ва заруратсиз бу минтақаларга ташриф буюрмасликни маслаҳат беради.

Хавфсизлик – ҳаёт ва соғлиқни кўриқлашга қараганда кенгрок тушунча. Бу шахсни саёҳат вақтида чиқиши мумкин бўлган барча можаролар ва кўнгилсизликлардан химоя қилишни назарда тутувчи чора-тадбирлар тизимидир; у туристнинг мол-мулки, бойлиги, багажи, буюмлари ва бошқа анжомларини кўриқлаш схемасини ҳам ўз ичига олади. Масалан, бир карашда оддий туюладиган вазиятни олайлик: Ўзбекистонлик бирон-бир мамлакатда 220 В кучланиш ва 50 Гц частотага мўлжалланган электр ускуна (электр устара, фен, уяли телефон ва ҳ.к.)дан фойдаланади, ваҳоланки, бу стандарт айрим мамлакатларда амал қилмайди. Турли мамлакатларда қандай электр таъминот тизимлари амал қилишини кўриб чиқамиз:

- Австралияда электр тармоқ кучланиши 240/250 В, ўзгарувчан ток частотаси 50 Гц; штепселли розеткалар уч уяли; Европа ва Осиёда ишлаб чиқарилган электр асбоблардан фойдаланиш учун кучланиш адаптерлари ва тармоққа улаш ўтказгичлари талаб этилиши мумкин. (уларни Австралияда ҳам сотиб олса бўлади);

- Андоррада тармоқ кучланиши 240 В, 50 Гц;

- Бразилияда электр кучланиши турли штатларда ҳар хил, хусусан, Рио-де-Жанейро ва Сан-Паулуда электр кучланиши 110 ёки 120 В, Сальвадор ва Манаусда – 127 В, Ресиф, Бразилиа ва бошқа кўпгина шаҳарларда – 220 В; штепселли розеткалар ҳам ҳар хил: икки ёки уч уяли;

- Буюк Британияда электр кучланиши 240 В, бунда электр устара, фендан фойдаланиш учун уч штирли вилка талаб этилади;

- Ямайкада тармоқдаги кучланиш 1100 В, частота 50 Гц. Қоида тариқасида, барча зарур маиший асбобларни исталган меҳмонхона тақдим этади.

Кўриб турганимиздек, электр тармоқларидан фойдаланиш тартиби ҳар хил. Электр асбобни маҳаллий шароитга мослаштиришга уриниб, турист қўл остида мавжуд нарсалардан фойдаланади, ўзининг ҳаётини ва меҳмонхона мол-мулкни хавф остида қолдиради. Зотан, бундай «экспериментлар»дан кейин қисқа туташув содир бўлиб, ёнғин чиқиши, бу меҳмонхонага катта зиён етказиши, бошқа одамларнинг ҳаётини хавф остида қолдириши мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда туристлар хавфсизлигини таъминлаш бугуги куннинг энг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Чунки саёҳатчи, айниқса чел элдан келаётган туристларни ўзларини ҳар томонлама хавфсиз ҳис қилишга интилади. Шу сабабли тур фирмалар фаолиятини ташкил этишда албатта юқоридаги барча тартиб қоидаларга риоя қилиниши мақсадга мувофиқдир.

4.2. Самарқанд шаҳридаги «Алижон» туристик фирмасида хавфсизликни таъминлаш ҳамда хавфсиз ва соғлом иш шароити ташкил қилиш йўллари

Самарқанд шаҳридаги «Алижон» туристик фирмаси – мижозлар дам олиши, ҳордиқ чиқариши, ишлаши ва тижорат билан шуғулланиши учун зарур барча нарсалар билан таъминлаши лозим бўлган маъмурий, ишлаб чиқариш ва яшаш мажмуи ҳисобланади. Табиийки, у ҳимоялашнинг алоҳида қоидаларини тақозо этади. Меҳмонхоналарнинг мижозларининг хавфсизлигини таъминлашнинг бир қанча усуллари экспертлар томонидан ишлаб чиқилган.

Биринчидан, ёнғиндан сақлаш, кўриқлаш, санитария, техника хизматлари ва бошқалар мазкур меҳмонхона учун ишлаб чиққан барча хавфсизлик қоидаларига риоя этиш лозим.

Иккинчидан, улар ходимлар ва мижозлар хавфсизлигини таъминлашни назарда тутадиган стандарт иш тартиб-таомилларига риоя этишлари зарур.

Учинчидан, ходимлар юзага келиши мумкин бўлган хавф-хатарларни кузатиб боришлари ва улар тўғрисида махсус хизматларга маълумот беришлари шарт.

Тўртинчидан, махсус хизматлар туристларни ҳимоя қилишнинг янги нормалари ва қоидаларини ишлаб чиқиши учун уларга содир бўлган барча фавқулодда ҳодисалар тўғрисида маълумот бериш лозим.

Самарқанд шаҳридаги «Алижон» туристик фирмаси ходимлари ўз фаолиятида ҳамиша зийрак ва ҳушёр бўлишлари керак. Фавқулодда ҳодиса содир бўлган дастлабки дақиқаларда зудлик билан тегишли чоралар кўриш муҳимдир. Тиббий ёрдам чақиришдан ташқари, ходим шикастланган мижозга ғамхўрлик билан муносабатда бўлиши лозим.

Ҳушёр ва зийрак ходим муассаса ҳудудида пайдо бўлган бегона одамларни ёки ўзини шубҳали тутаятган шахсларни дарров пайқайди. Бундай ходимлар мижозлар унутиб қолдирган қимматбаҳо буюмларни дарҳол илғайдилар, уларга буюмларни сақлаш учун сейфлардан фойдаланишни таклиф қиладилар, умуман, мижозларга тегишли буюмларнинг асралиши ҳақида қайғурадилар, бундан мижозлар ҳам, тур фирма менежерлари ҳам наф кўрадилар.

Турист сафар пайтида тўқнаш келиши мумкин бўлган хавфсизлик билан боғлиқ бошқа ҳолатлар ҳам мавжуд. Масалан, меҳмонхонада унга chek out хужжатини ёзиб беришлари мумкин. Бу хужжат меҳмонхонада яшаш даврида кўрсатилган барча хизматлар учун ҳақ тўлашни англатади. Табиийки, меҳмонхона тоифаси қанча юқори бўлса, тўланадиган ҳақ ҳам шунча катта бўлади. Лекин бунда белгиланганидан ортиқча тўлаб юбормаслик учун молиявий хавфсизлик билан боғлиқ бир нечта қоидага риоя этиш зарур.

Биринчидан, агар турист нотаниш гуруҳ аъзоси билан икки кишилик номерда яшаётган бўлса, чойшабни ювишга топширишда чойшабга илова

килинган варақчага ўз исм-шарифини ёзиб қўйиши шарт (бу қоида қўшнига ҳам тааллуқли). Акс ҳолда номерга умумий ҳисоб ёзилади ва маиший хизматга ким кўпроқ мурожаат этганини аниқлашга тўғри келади.

Иккинчидан, меҳмонхонада яшовчилар еган бифштекс ёки ичган вискиси учун ҳар сафар пул тўламасдан, ҳисобда ўз хонаси рақамини қайд этиб, имзо чекишлари мумкин. Бунда узил-кесил ҳисоб-китоб меҳмонхонадан кетишда амалга оширилади.

Учинчи жиҳат ҳам молиявий хавфсизлик, хусусан, туристларнинг беҳуда сарф-харажатлари билан боғлиқ. Россияда нашр этиладиган «Вояж» журналининг ёзишича, саёҳат, сафар ва дам олишда беҳуда сарф-харажатлар фоизи жуда катта. Шу боис турист долларларни бат, манат, гульден, рупий, шекель, сом ва пфеннингларга конвертация қилиш ҳисоб-китобларини дарҳол амалга ошириши лозим. У зарур харажатлар минимуми билан ҳар куни уларга сарфлаш мумкин бўлган маблағлар максимумини олдиндан белгилаб олиши ва шундан келиб чиқиб зарур нарсалар нархини танлаши керак.

Маълумки, саёҳат вақтида жуда кўп кераксиз нарсалар, хусусан, совғалар, сувенирлар харид қилинади. Туристлар жами пулларининг қарийб 60% ни шунга сарфлайдилар. Ваҳоланки, мазкур буюмларнинг аксарияти кейин уйда чанг босиб ётади.

Молиявий хавфсизлик тўғрисида сўз юритганда, муайян пул маблағларидан фойдаланиш муаммосини ҳам назардан қочирмаслик керак. Масалан, Австралияда кредит карточкалари – авваламбор, ҳамма ерда қабул қилинадиган Visa ва Mastercard кредит карточкалари, шунингдек major credit card – ёрдамида дўконларда ва ресторанларда ҳақ тўлаш мумкин, лекин бунда карточкалардан пул олиш унча қулай эмас: бу хизмат учун 15% ҳақ олинади.

Яна бир хавфсизлик чораси – экскурсиялар сонининг мўътадиллиги. Зотан, таассуротларнинг кўплиги уларни маълум даражада хиралаштиради. Экскурсиялар учун алоҳида ҳақ оладиган фирмалар баъзан ўз мижозларига

кунига уч-тўрттадан тўлақонли экскурсия таклиф қилади. Бошда бу унча билинмайди, лекин орадан бир неча кун ўтгач, турист чарчайди ва ҳақ тўланганига қарамай, экскурсиялардан воз кечади.

Тўртинчидан, туристнинг хулқ-атвор хусусиятлари ҳам умумий хавфсизлик масалалари қаторига киради. Турист турли (диний, ирқий, сиёсий, жиноий, маданий ва б.) сабабларга кўра чет элликларнинг кириши тақиқланган жойларни аниқлаб олиши лозим. Акс ҳолда у ҳаёти ёки соғлиғи ёхуд маҳаллий қонуннинг бузилиши билан боғлиқ оғир аҳволга тушиб қолиши мумкин. Хусусан, Индонезияда денгиз портларига чет элликларнинг кириши тақиқланади. Бу тақиқ бузилган тақдирда қоидабузарни катта жарима кутади. Туркменистонга ташриф буюрган чет элликлар алоҳида ҳудудларга, ҳатто вилоятларга кириши ҳам тақиқланади.

Исландияга 3 ойдан ортиқ муддатга келган Ўзбекистон фуқаролари Иммиграция хизматида (бошқа шаҳарга келганда полиция хизматида) рўйхатдан ўтишлари ва бундан кейин яшашга рухсатнома олишлари шарт. Бунда 500 крон миқдорида ҳақ олинади. Ўзбекистон фуқаролари мамлакат бўйлаб ҳаракатланишига чеклашлар мавжуд эмас. Фақат АҚШ ҳарбий объектлари чет элликлар кириши учун тақиқланган.

Коста-Рикада 30 кунгача муддатга келганлар рўйхатдан ўтиши талаб этилмайди. Мамлакатда узокроқ бўлишни истаган туристларнинг визаси яна 60 кунга узайтирилиши мумкин. Ўзбекистон фуқаролари мамлакат бўйлаб ҳаракатланишига чеклашлар бу ерда ҳам мавжуд эмас.

Бешинчи жиҳат – ўзга мамлакатда автотранспортни шахсан бошқариш. Табиийки, турист йўлда ҳаракатланиш қоидаларини тўлиқ билиши керак, лекин ҳар бир мамлакатда мазкур қоидаларнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, турист улар ҳақида олдиндан огоҳлантирилгани маъқул. Масалан, Малайзияда автомобилни ижарага олиш учун бир қанча шартларни бажариш, хусусан, турист 23 ёшдан кичкина, 60 ёшдан катта бўлмаслиги, халқаро ҳайдовчилик гувоҳномасига эга бўлиши талаб этилади.

Агар фақат миллий гувоҳнома бўлса, Йўл транспорти вазирлигидан махсус рухсатнома олиш зарур.

Самарқанд шаҳридаги «Алижон» туристик фирмасида, хавфсизликни таъминлаш ва иш шароитини яхшилаш маъмуриятнинг асосий вазифаси сифатида меҳнат қонунлари кодексига ёзиб қўйилган.

Маъмурият таркибига раҳбар ходимлар, яъни саноат корхоналарида, ташкилотларида ташкилотчилик, маъмурий-хўжалик ишларини амалга оширувчи, ишлаб чиқариш жараёнларни ташкил қилувчи, ишлаб чиқаришда меҳнат қилаётган кишиларни бошқарувчи, моддий маблағларни тақсимот билан ишлатиш ва уни назорат қилиш ишларини олиб боровчи шахслар киритилади.

Маъмурият ходимларига қўйиладиган асосий талаб, улар давлат сиёсатини яхши тушунишлари ва уни амалга оширишга ҳаракат қилишлари, давлат ва халқ манфаатларини тушуниб амалга оширишлари, меҳнат шароити тартибини сақлай билишлари, ишчиларни меҳнат интизомини сақлаш ва ишга рағбатлантириш, иш унумини ошириши ва даражасини бир неча ўн йил олдиндан кўра билувчи шахс бўлишлари керак.

Самарқанд шаҳридаги «Алижон» туристик фирмасида меҳнатнинг соғлом ва хавфсиз шароитларини таъминлаш, ишлаб чиқаришнинг хавфли ва зарарли омиллари устидан назорат ўрнатилишини ташкил этиш ва назоратнинг натижалари тўғрисида меҳнат жамоаларини ўз вақтида хабардор қилиш маъмурият зиммасига юкланади.

Меҳнат шароити зарарли ва хавфли ишлаб чиқаришларда, шунингдек, ўта нохуш ҳароратли ёки ифлосланишлар билан боғлиқ шароитларда бажариладиган ишларда меҳнат қилувчиларга давлат бошқаруви идоралари белгилаган меъёрларда махсус кийим, пойабзал ва бошқа махсус ҳимоя воситалари, ювиш ва дезинфекциялаш воситалари, сут ёки унга тенглашадиган бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари, парҳез овқат бепул берилади.

Самарқанд шаҳридаги «Алижон» туристик фирмасида меҳнатнинг соғлом ва хавфсиз шароитларини таъминлаш юзасидан маъмурият билан ходимларнинг ўзаро мажбуриятлари жамоа шартномаси ёки битимида кўзда тутилади.

Меҳнатни муҳофаза қилиш ва йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматлари касаба уюшмаси қўмитаси билан келишилган низомлар асосида ишлайди ва ўз мақомига кўра корхонанинг асосий хизматларига тенглаштирилади ҳамда унинг раҳбарига бўйсунди.

Меҳнатни муҳофаза қилиш ва йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматлари корхона фаолияти тўхтатилган тақдирдагина тугатилади.

Баъзи бир раҳбар шахсларнинг, ишчиларнинг ўз ишига совуққонлик ва лоқайдлик билан қараши натижасида меҳнатни муҳофаза қилиш тартиб-қоидалари бузилиб, бахтсиз ҳодиса рўй беради. Бахтсиз ҳодисанинг оғир, енгиллиги ва оқибатини ҳисобга олиб тўрт хил жавобгарлик чора-тадбирлари белгиланган.

Интизом жавобгарлиги. Ҳар бир саноат корхонаси ўз ички тартиб-қоидаларини ишлаб чиқади. Бу тартиб-қоидаларнинг барчаси соғлом ва хавфсиз меҳнат шароитини таъминлаш, жараёнларни нормада бажаришга қаратилган.

Талабларни бажармаслик бахтсиз ҳодисаларга олиб келиши мумкин. Шунингдек, ишчи-хизматчиларнинг тартиб-қоидаларга амал қилмаслиги иш режимининг бузилишига, кассалик, бахтсиз ҳодиса, заҳарланиш ва бошқа ҳодисаларнинг содир бўлишига олиб келиши мумкин. Улар учун интизом жавобгарлиги таъсис этилган.

Маъмурий жавобгарлик қўйидаги уч турда белгиланиши мумкин:

1. Ахлоқий характердаги жавобгарлик (огоҳлантириш, жамоат тартибидаги чоралар).
2. Маблағ ва пул ундириш, бунда жарима ва сусодара қилиш усули қўлланилади.

3. Тартиб бузувчининг шахсига таалуқли бўлган жавобгарлик (ахлоқ тузатиш ишлари, маъмурий – қамоқ жазоси, вазифасидан четлатиш).

Жиноий жавобгарлик. Меҳнатни муҳофаза – қилиш қоидаларининг қўпол бузилиши натижасида оғир жароҳатланиш ёки бир неча кишининг оғир жароҳатланиш содир бўлса ёки бахтсиз ҳодиса ўлим билан тугаса, қоидани бузишда айбланган раҳбар ҳодим жиноий жавобгарликка тортилади. Жиноий жавобгарлик раҳбар ҳодимни вазифасидан четлатиш ёки маълум муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан белгиланади.

Моддий жавобгарлик. Бу ишчи ва хизматчилар ишлаётган корхонада унинг айби билан корхонага келтирилган моддий зарарни қоплашдир. Меҳнатни муҳофаза қилиш қоида ва нормаларининг ишчи ва хизматчи томонидан бузилиши натижасида саноат корхонаси моддий зарар кўрса, шу зарарнинг бир қисмини ёки ҳаммасини айбдор шахс томонидан тўланиши моддий жавобгарлик чорасига киради. Моддий жавобгарлик чегараланган ва тўлиқ жавобгарлик тартибида белгиланиши мумкин.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Мамлакатимизда туризм саноатига катта эътибор қаратилмоқда, чунки туризм саноати бу энг кам молиявий ресурсларни сарфлаб, юқори самарага эришиш ёки давлат бюджетига салмоқли хисса қўшиш билан тушунтирилади. Шундай экан, туризм саноатидаги асосий иштирокчилардан бўлган туристик ташкилотлар ушбу жараёнда муҳим ўринни эгаллайди.

Бозор иқтисодиёти ҳамда кучли рақобат шароитида, ҳар бир туристик ташкилотнинг асосий мақсади бу сайёҳларга иложи борича кўпроқ турдаги хизматларни таклиф қилишдан ва хизматлар ҳажмини оширишдан иборат. Аммо рақобат шароитида туристик ташкилот ўз молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиши, уларни тўғри бошқариши талаб этилади. Туристик ташкилот молиявий ресурсларидан оқилона фойдаланиши учун аввало молиявий ресурсларни режалаштиришни амалга ошириш керак.

Молиявий режалаштириш ташкилот келажақда молиявий фаолияти самарадорлигини ошириш, унинг ривожини учун зарур молиявий ресурслар билан таъминлаш бўйича меъёрий кўрсаткичлар ва молиявий режалар тизимини ишлаб чиқиш жараёнини ўзида акс эттиради, у ўз таркибида турли хил манбалардан олинган ресурсларни керакли ҳажмда шакллантириш ва ушбу ресурсларни ташкилотнинг керакли жойида ва вақтида жойлашувини таъминлайди.

Бундан ташқари туристик ташкилотларда молиявий ресурсларни бошқаришда молиявий назоратнинг аҳамияти жуда катта ҳисобланади.

Молиявий назорат - бу махсус шакл ва услубларини қўллаш орқали хўжалик юритувчи ва бошқарув органларининг молиявий фаолияти билан боғлиқ бўлган масалаларни текширишга қаратилган ҳаракатлар ва тафтишлар йиғиндисиدير.

“Алижон” туристик фирмасида молиявий ресурсларни бошқариш ва улардан оқилона фойдаланиш бўйича қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. “Алижон” туристик фирмасида молиявий ресурслари асосий манбаи бўлиб хизмат кўрсатишдан тушган тушум ҳисобланади. Тақсимлаш жараёнида тушумнинг маълум қисми даромад ёки жамғармаларга ўтади. Шунинг учун ташкилот молиявий ресурсларини бошқаришда аввало, ташкилотдаги хизматлар ҳажмини кўпайтириб, унинг тушумини ошириш муҳим аҳамият касб этади.

2. “Алижон” туристик фирмасида молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишда асосий воситалардан тўғри фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Асосий воситалардан оқилона фойдаланиш орқали, биз хизматлар ҳажмини оширишимиз, хизматлар тан нархини камайтиришимиз, хизмат сифатини оширишимиз, солиқ юқини камайтиришимиз ҳамда ялпи фойдани оширишга эришишимиз мумкин.

3. “Алижон” туристик фирмасида молиявий ресурсларни бошқаришда айланма маблағлардан самарали фойдаланиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Корхонанинг ўз ва қарз айланма маблағларнинг айланиш қанча тез бўлса, шунга мос ҳолда кўпроқ хизматлар кўрсатилади ҳамда молиявий натижа ҳам мос ҳолда кўпаяди.

4. “Алижон” туристик фирмаси молиясини такомиллаштириш учун дебиторлик қарзларни самарали бошқариш, банклар билан ҳамкорликни тўғри йўлга қўйиш, харажатларни оптималлаштириш керак бўлади.

5. “Алижон” туристик фирмасининг молиявий ресурсларини кўпайтиришдаги самарали усуллардан бири бу нархларни оширишдир. Бу усул энг аввало, маълум бир хизматларга талаб кўп бўлган шароитида амалга ошириш мумкин.

6. “Алижон” туристик фирмаси учун молиявий қўйилмалар ҳам молиявий ресурсларни кўпайтиришда қўл келиши мумкин. Масалан, ташкилот ўз қўйилмаларини банк депозит ҳисоб рақамида сақлаши, улардан фоизлар олиши ёки акцияларни сотиб олиб дивидентлар олиши мумкин. Аммо бу ҳолатда, инфляция суръатлари ҳамда олинган даромадлардан солиқ ставкасини эътиборга олиш даркор бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги қонуни. – Ўзбекистоннинг янги қонунлари. Т. – Адолат, 2000.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг № 346 1998 йил августда қабул қилган «Туристик ташкилотларнинг фаолиятини такомиллаштириш» тўғрисидаги фирмойиши. Халқ сўзи, 1998. 9-август.
3. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2009.
5. Каримов И.А. Мамлакатимизда деморактик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси - Т.: Ўзбекистон, 2010.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 440 б.
7. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир // Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.
8. Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш - мамлакатимиз тарақиётининг асосий мезонидир. –Т.: Ўзбекистон, 2011.
9. Каримов И.А. 2012 йил ватанимиз тарақиётини янги босқичга кўтариладиган йил бўлди // Халқ сўзи, 2012 йил 20 январь, № 14 (5434).
10. Каримов И.А. Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шarti // Халқ сўзи, 2012 йил 18 февраль.
11. Александров А.Ю. Международный туризм. М. 2004.
12. Биржаков М.Б. Введение в туризм Из-во дом Герда, 2006.
13. Дурович А.П. Организация туризма. Москва, 2005.

14. Зайналов Ж. Р., Маъдиев А.Н. “Молия” лекциялар курси II қисм – СамИСИ – 2009 йил.
15. Кабушкин Н.И., Бандаренко Т.А. Менеджмент гостиниц и ресторанов. Минск, 2000.
16. Квартальнов В.А. Менеджмент туризма. Москва: Финансы и статистика, 2000.
17. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма. Москва: Финансы и статистика, 2002.
18. Менеджмент туризма. Туризм как объект управления. Учебник. Москва: Финансы и статистика, 2002.
19. Пардаев М.Қ., Атабоев Р. Туристтик ресурсларни таҳлил қилиш. Самарқанд, 2006.
20. Пардаев М.Қ., Атабоев Р. Туризм асослари. Самарқанд, 2006.
21. Тухлиев И.С. Туризм асослари. Самарқанд 2009.
22. Тухлиев И.С. ва бошқалар. Туризмни режалаштириш. Дарслик. – Т.: “Иқтисод-молия”, 2010. – 264 б.
23. Ҳайитбоев Р., Амриддинова Р. Туризмнинг махсус турлари. Самарқанд, 2008.
24. Ҳайитбоев Р., Сатторов А. Туризм маршрутларини ишлаб чиқиш технологияси. Самарқанд, 2009.
25. Ҳайитбоев Р., Пардаев О. Туризмнинг менежменти. Услубий қўлланма. Самарқанд, 2010.
26. Қудратов О. Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги (лотин ёзувида). – Т.: «Меҳнат», 2004 й. – 254 б.
27. Қурбонов Ж.М., Файзиев Ж. Фавқулудда вазиятларда фуқаро муҳофазаси (лотин ёзувида). – Самарқанд, СамИСИ, 2009 й. – 166 б.
28. www.world-tourism.org - Халқаро туристик ташкилот.
29. www.world-tourism.org/infoshop - Халқаро туристик ташкилотнинг ахборот маркази.
30. www.wtoelibrary.org – Халқаро туристик ташкилотнинг кутубхонаси.
31. www.interunion.ru - Туристтик ассоциациялар.